

UNIVERZITET U SARAJEVU - FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**MAPIRANJE I ANALIZA INICIJATIVA MIROVNOG OBRAZOVANJA U
BOSNI I HERCEGOVINI U PERIOD 2012 – 2022. GODINE**

Završni rad

Mentorica: prof. dr. Emina Dedić Bukvić

Kandidatkinja: Emina Frljak

Sarajevo, 2025.godine

UNIVERSITY OF SARAJEVO - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF PEDAGOGY

**MAPPING AND ANALYSIS OF PEACE EDUCATION INITIATIVES IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PERIOD 2012–2022**

The final thesis

Mentor: Prof. Dr. Emina Dedić Bukvić

Candidate: Emina Frljak

Sarajevo, 2025.

SAŽETAK

Cilj ovog rada bio je mapirati i analizirati inicijative mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini u periodu 2012. - 2022. godine, kako bi se stekao uvid u njihove teme, metode, ciljne skupine, mjesto implementacije, uspjehe i izazove implementacije. Korištenjem kvalitativne analize sekundarnih izvora podataka, rad ispituje teorijske pristupe mirovnom obrazovanju, uključujući njegove različite vrste/modele, pristupe i metode primjene kao i sadržaje i teme. Rezultati istraživanja pokazuju da su u Bosni i Hercegovini najzastupljenije teme interkulturalnog dijaloga, razumijevanja sukoba i njegove nenasilne transformacije te suočavanja s prošlošću, dok su teme međureligijskog dijaloga i zaštite okoliša i održivog razvoja rjeđe prisutne. Najčešće korištene metode i pristupi uključuju edukativne posjete i izlete, diskusije, studije slučaja i iskustveno učenje. Mirovne inicijative primarno su usmjerene na mlade od 18 do 30 godina, dok je najmanje programa usmjereno na odraslu populaciju. Analiza također pokazuje da se inicijative provode kroz formalno i neformalno obrazovanje, pri čemu dominira neformalni pristup. Ključni izazovi identifikovani u radu uključuju nedostatak institucionalne i društvene podrške, političke prepreke i ograničene resurse, dok su uspjesi vidljivi kroz jačanje dijaloga i međuljudskih odnosa među mladima. Rad ističe potrebu za daljim istraživanjem strategija za dugoročnu održivost mirovnog obrazovanja, kao i za njegovom integracijom u formalni sistem obrazovanja.

Ključne riječi: mirovno obrazovanje, Bosna i Hercegovina, obrazovne metode, formalno obrazovanje, neformalno obrazovanje, izgradnja mira

ABSTRACT

The aim of this paper was to map and analyse peace education initiatives in Bosnia and Herzegovina during the period 2012 - 2022, in order to gain insight into their topics, methods, target groups, places of implementation, successes, and challenges of implementation. Using qualitative analysis of secondary data sources, the study examines theoretical approaches to peace education, including its various types/models, approaches, methods of application, as well as its contents and themes. The research results show that the most prevalent topics in Bosnia and Herzegovina are intercultural dialogue, conflict understanding and its nonviolent transformation, and dealing with the past, while interreligious dialogue and environmental protection and sustainable development are less represented. The most commonly used methods and approaches include educational visits and excursions, discussions, case studies, and experiential learning. Peace initiatives are primarily aimed at young people aged 18 to 30, while the least number of programs target the adult population. The analysis also indicates that initiatives are implemented through both formal and non-formal education, with a predominant focus on non-formal approaches. Key challenges identified in the study include a lack of institutional and societal support, political obstacles, and limited resources, while the successes are evident in strengthening dialogue and interpersonal relationships among young people. The study highlights the need for further research on strategies for the long-term sustainability of peace education, as well as its integration into the formal education system.

Key words: peace education, Bosnia and Herzegovina, educational methods, formal education, non-formal education, peacebuilding

SADRŽAJ

UVOD	6
I TEORIJSKI DIO RADA.....	8
Mirovno obrazovanje, mirovni odgoj i mirovna pedagogija	9
1. <i>Mirovni odgoj</i>	<i>9</i>
2. <i>Mirovno obrazovanje</i>	<i>12</i>
3. <i>Mirovna pedagogija.....</i>	<i>14</i>
4. <i>Zaključna razmatranja</i>	<i>17</i>
Vrste/modeli mirovnog obrazovanja	20
Sadržaji i teme mirovnog obrazovanja	23
Metode i pristupi mirovnog obrazovanja	30
Situacija u Bosni i Hercegovini - pregled najbitnijih programa mirovnog obrazovanja prije 2012. godine.....	36
II METODOLOŠKI DIO RADA.....	43
III ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA	48
ZAKLJUČAK	74
LITERATURA	76
POPIS SHEMA, GRAFIKONA I TABELA.....	81
PRILOZI	82

UVOD

„Obrazovanje sposobno da spasi čovječanstvo nije mali poduhvat; uključuje duhovni razvoj čovjeka, povećanje njegove vrijednosti kao pojedinca i pripremu mladih da shvate vrijeme u kojem žive.“

Marija Montessori

Ove riječi Marije Montessori podsjećaju nas na suštinsku svrhu obrazovanja – opremiti i osnažiti mlade ljude znanjima, vještinama i vrijednostima koje ne samo da omogućuju njihov individualni razvoj nego i opstanak čovječanstva, ali i Planete na kojoj smo gosti i koju čuvamo ili *bismo barem trebali* da čuvamo za one koji će doći poslije nas. Marija Montessori je jedna od pionirki mirovnog obrazovanja i upravo ona je početkom 20. stoljeća, osjećajući napetosti i previranja stvarnosti i svijeta u kome je živjela, bila glasna zagovornica povezivanja mira i obrazovanja. U tom vremenu društvenih previranja i rastućih globalnih tenzija, kada je bilo izuzetno rijetko vidjeti ženu na bilo kojoj funkciji, ona je neustrašivo lobirala kod vlada da obrazovanje postane alat za izgradnju pravednijeg i mirnijeg društva.

No, gdje smo mi danas, gotovo stotinu godina nakon što je ova neustrašiva žena poduzimala ove pionirske korake? Nemajući namjeru da ovaj rad ima negativnu i mračnu notu, ali želeći da budemo realni i svjesni vremena u kome živimo, moramo reći da bi situacija mogla, trebala i morala biti bolja. Od početka 20. stoljeća pa do danas svijet je prošao dva svjetska rata, nebrojeno mnogo manjih međunarodnih i nacionalnih sukoba, a danas su prema Institute for Strategic Studies (IISS) aktivna 33 oružana konflikta. Za mnoge od nas, ta brojka djeluje apstraktno, ali prije samo tri decenije i Bosna i Hercegovina bila je dio slične statistike. Tada su se mnogi pitali: *"Šta se to dešava u Bosni i Hercegovini?"*. Danas, s odmakom od 30 godina, ovo istraživanje postavlja drugačije pitanje: koliko smo napredovali u povezivanju obrazovanja i mira? Koje su mirovne obrazovne inicijative provedene u našem kontekstu i kakav su imale utjecaj?

Bosna i Hercegovina je nakon rata postala predmet brojnih istraživanja i inicijativa vezanih za mirovno obrazovanje. U ovom radu prije svega koncentrisat ćemo se na teorijske osnove mirovnog obrazovanja i mirovne pedagogije, te ćemo nastojati dati koncizan i jasan prikaz šta to predstavlja jedno, a šta drugo. Dotaći ćemo se kratko i razlike između mirovnog odgoja i

obrazovanja, metoda i pristupa koji se koriste u mirovnom obrazovanju, kao i sadržaja/tema i vrsta mirovnog obrazovanja koje su se razvile tokom vremena od 50+ godina kada su mir i mirovno obrazovanje počeli ozbiljno da se izučavaju kao znanstvena disciplina. Napraviti ćemo i osvrt na neke od najbitnijih inicijativa vezanih za mirovno obrazovanje u Bosni i Hercegovini koje su implementirane u periodu koji naše istraživanje ne obuhvata, dok će središnji dio rada biti posvećen mapiranju i analizi inicijativa iz perioda 2012–2022. godine.

I TEORIJSKI DIO RADA

MIROVNO OBRAZOVANJE, MIROVNI ODGOJ I MIROVNA PEDAGOGIJA

Termini mirovno obrazovanje, mirovni odgoj i mirovna pedagogija vrlo često se isprepliću, upotrebljavaju kao sinonimi te je u većini slučajeva teško napraviti razliku. Relevantna akademska literatura, naročito ona iz anglosaksonskog govornog područja, oskudna je u objašnjavanju razlika između ovih termina. To se pogotovo osjeti kod termina odgoj i obrazovanje, jer u engleskom jeziku (koji obiluje najvećim brojem radova i literature na temu mirovnog obrazovanja), ne postoje dva odvojena termina za odgoj i obrazovanje. Naime sve je pokriveno terminom *education* (u našem slučaju *peace education*). Termin *peace pedagogy* je nešto što je moguće naći u nekim radovima na temu mirovnog obrazovanja, ali različiti autori ga definiraju različito. U ovom radu pokušat ćemo napraviti razliku između ovih termina i predstaviti kako mi vidimo ove termine (i procese). Svjesni da je vrlo teško napraviti hirurški precizne rezove i dati jasne i precizne definicije, s kojima se sigurno svi neće složiti, ipak ćemo se upustiti u jedan takav intelektualni i akademski izazov.

1. Mirovni odgoj

U potrazi za definicijama tri pomenuta termina, najteže je bilo doći do literature i definicija mirovnog odgoja. To je dijelom i zbog jezičkih razlika, ali i razlika u poimanju toga šta to spada pod domen odgoja, a šta pod domen obrazovanja, te i činjenica da u pedagogiji imamo i nešto što se zove obrazovanje u širem smislu – u kome je odgoj predstavljen kao sastavna komponenta. No, ipak detaljnim iščitavanjem uspjeli smo pronaći razmišljanja nekih od autora na ovu temu. Bognar (2001) u svome članku “Bajka u mirovnom odgoju” navodi da je mirovni odgoj usmjeren na promjene u kulturi koja stalno proizvodi ratove. To nas upućuje na činjenicu da mirovni odgoj cilja na promjene u razmišljanju i formiranju stavova u odnosu na rat i nasilje, ali s druge strane podrazumijeva i razvoj vrijednosti koje će podržavati nenasilje, vrijednosti poput poštovanja drugih, pravednosti, brige za druge i svijet itd.

Navarro-Castro i Nario-Galace (2019) navode da se unutar onoga što one zovu *peace education* razvijaju tri komponente: znanja, vještine, te stavovi/vrijednosti te nakon toga izlistavaju koja su to znanja, vještine i stavovi/vrijednosti. Upravo u ovoj komponenti stavova/vrijednosti mi vidimo mjesto mirovnog odgoja, i da se mirovni odgoj odnosi na razvijanje stavova/vrijednosti

koje će pogodovati miru i razvoju kulture mira, umjesto kulture nasilja kojoj trenutno svjedočimo, ali su svjedočili i oni prije nas. I Harris (2004) u svojoj definiciji *peace education* navodi da između ostalog ono uključuje promociju miroljubivih (mirovnjačkih) stavova. No, svakako se možemo zapitati šta se podrazumijeva pod miroljubivim stavovima. U jednom od svojih ranijih radova Harris (Peace, 1992, prema Harris, 1993) navodi da mirovni edukatori idu pravo do srži ljudskih vrijednosti tako što podučavaju poštovanju za druge, otvorenosti, empatiji, brizi za pravdu, spremnosti da se bude uključeno, posvećenosti ljudskim pravima te osjetljivosti za životnu sredinu. Sve ovo nije moguće ostvariti samo pukim podučavanjem i razvojem znanja i vještina koji će voditi ka kulturi mira, umjesto ka kulturi nasilja. Ovdje na scenu stupa ta odgojna komponenta koju je potrebno njegovati od ranog djetinjstva. Mirovni odgoj treba da počne od obiteljskog doma, nastavi se u vrtiću, osnovnoj i srednjoj školi, pa čak i na univerzitetu. U svim svojim obrazovnim naporima, ne smijemo gubiti iz vida odgojnu komponentu, čak i u odrasloj dobi, iako mnogi pedagozi, teoretičari i andragozi smatraju da je odgoj u odrasloj dobi nemoguć. Svakako u odrasloj dobi možemo razgovarati o samoodgoju i činjenici da je i u odrasloj dobi moguće preispitivati, pa čak i mijenjati stavove i vrijednosti. No, diskusiju o mogućnosti (samo)odgoja u odrasloj dobi ostavljamo za neki drugi rad i priliku.

Jindra i Škugor (2007) navode kako je odgoj za mir utemeljen na humanističkom i holističkom pristupu čovjeku te da predstavlja *demokratsku proceduru odnosa prema sebi i tek onda prema drugima*. Dalje elaboriraju kako ovaj pojam u sebi sadržava „čovjeka kao pojedinca, kao neponovljivu individuu (subjektivna dimenzija) i njegovo djelovanje u užoj i široj zajednici, društvu (socijalna dimenzija) koji su u stalnoj interakciji. Naglasak je na odnosima kao procesima u kojima se potvrđujemo kao osobe i kao punovrijedni članovi zajednice. Ako se postavi pitanje kako se odnosimo prema sebi, kako sebe doživljavamo, dolazimo do pojmova samospoznaje, samoaktualizacije, stupnja prihvatanja sebe, integriteta. Ako postavimo pitanje kakvi su nam odnosi s drugima, onda su ključni pojmovi: suradnja, suživot“ (Jindra, Škugor, 2007: 254). Naglašavaju da u sadržaju odgoja za mir ključnu ulogu ima i svijest o preuzimanju vlastite odgovornosti za odnose i prema sebi i prema drugima. UNESCO (2008) također ističe važnost razvoja poštovanja prema sebi i drugima te specifičnih vještina komunikacije, saradnje i ponašanja koje se koriste u konfliktnim situacijama. I iz ovog razmatranja Jindre i Škugor možemo vidjeti da je naglasak na vrijednostima i stavovima, koji determiniraju kako se

odnosimo prije svega prema sebi, a zatim i prema drugima oko sebe. To nas vraća na ono iskonsko da mir zaista prvo počinje od sebe (intrapersonalni mir), širi se u odnosu prema drugima (interpersonalni mir), a zatim prenosi i na zajednicu i društvo u kome živimo (socijalni mir). Marija Montessori (1949, prema Kester 2010) govorila je o tri nivoa na kojima se njeguje mir, a to su individualni nivo koji se odnosi na svijest o sebi, usmjerenu na osobu (tj. tijelo, um, emocije i duh), dok se nivo zajednice odnosi na međuljudske odnose (tj. povjerenje, otvorenost i međuzavisnost), a globalni nivo se tiče kulturne i ekološke svijesti. Posebno bitno u ovim razmatranjima jeste naglašavanje svijesti o preuzimanju odgovornosti za odnose u koje ulazimo.

Na kraju navodimo još jednu interesantnu definiciju mirovnog obrazovanja (izvorno *peace education*), koju nalazimo u publikaciji „Pedagogical Vademecum: History and memory in international youth meetings“, gdje je mirovno obrazovanje definirano kao „obrazovanje kojem je cilj promovirati prevenciju, upravljanje i, kada je potrebno, rješavanje sukoba korištenjem nenasilnih metoda. Manje se zasniva na sticanju znanja, a više na razvoju društvenih vještina kao što su međusobno poštovanje i slušanje. Iako se često oslanja na historijske resurse kako bi se pomoglo u analizi prošlih sukoba, njegov cilj je, prije svega, suočavanje s predstavama o sukobima u kontekstu otvorenog dijaloga. Kao takvo, poziva pojedince na demokratsku interakciju unutar grupe, pripremajući ih za izazove društvenog života¹“ (Fresse i Grau, 2019: 15). Upravo ova definicija mnogo više odgovara onome što bismo u našem jeziku nazvali mirovnim odgojem, a manje mirovnim obrazovanjem.

Nakon ovog kratkog razmatranja što bi to mogao biti mirovni odgoj, i kako da ga posmatramo u okviru jednog šireg područja mirovne pedagogije, pa i onoga što se vrlo često obuhvaća jednim terminom mirovno obrazovanje, preći ćemo na kratko razmatranje šta je to zapravo mirovno obrazovanje – termin koji se mnogo češće koristi i susreće kako u formalnom tako i neformalnom prostoru obrazovanja.

¹ Originalni tekst: “Peace education aims to promote the prevention, management and, when necessary, the resolution of conflicts using non-violent methods. It is based less on the acquisition of knowledge than on the development of social skills such as mutual respect and listening. Though it often relies on the use of historical resources to help analyse past conflicts, its aim is first and foremost to confront representations within the context of an open dialogue. As such, it invites individuals to interact democratically within a group, thereby preparing them for the challenges of social life.” Prijevod s engleskog jezika izvršila autorica.

2. Mirovno obrazovanje

Oko termina mirovno obrazovanje mnogo je lakše razviti diskusiju, s obzirom na broj radova, ali i definicija istog. No, svakako napominjemo da se u mnogim definicijama mirovnog obrazovanja sadrži odgojna komponenta. Možda će se čitatelji zapitati zašto smo onda razdvajali ova dva termina uopće. U pedagoškom duhu smatramo da je potrebno govoriti o oba ova termina, jer to su procesi koji se prožimaju i kako smo već napomenuli teško da mogu ići jedan bez drugog. Uistinu obrazovanje bez odgoja je moguće, i tome sve više svjedočimo u našem formalnom sistemu, ali takav proces obrazovanja nikada neće biti potpun, niti će bilo koji odgojni proces biti potpun bez znanja i vještina koje su nam prijeko neophodne. Ovdje se jasno oslikavaju ona četiri načela iz UNESCO-vog izvještaja Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće: učiti znati, učiti činiti, učiti živjeti zajedno i učiti biti (Delors, 1998). Da bismo živjeli u raznolikom svijetu, potrebno je da znamo kako nešto činiti, ali bez odgovarajućih stavova i vrijednosti koje pogoduju miru teško da možemo bivati i živjeti zajedno.

Kada je u pitanju mirovno obrazovanje, već pomenute autorice Navarro-Castro i Nario-Galace definiraju ga kao „obrazovanje koje promoviše kulturu mira, i u suštini je transformativno. Njeguje bazu znanja, vještine, stavove i vrijednosti koje nastoje da transformišu mentalne sklopove, stavove i ponašanja koji su, na prvom mjestu, ili stvorili ili pogoršali nasilne sukobe. Teži ka ovoj transformaciji izgradnjom svijesti i razumijevanja, razvijanjem brige i izazivanjem ličnih i društvenih akcija koje će omogućiti ljudima živjeti, odnositi se i stvarati uslove i sisteme koji aktualiziraju nenasilje, pravdu, brigu o okolišu i druge vrijednosti mira“ (Navarro-Castro i Nario-Galace, 2019: 25).

Sličnu definiciju nalazimo kod Kestera koji navodi da „u praksi mirovno obrazovanje je problemsko obrazovanje koje pokušava da u svakoj osobi izgradi univerzalne vrijednosti i ponašanja na kojima se zasniva kultura mira, uključujući razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba i posvećenost zajedničkom radu na ostvarenju zajedničke i željene budućnosti²“ (Kester, 2010: 2). On dalje naglašava da obrazovanje za mir pokreće dijalog o kritičnim pitanjima u srcu zajednice kako bi se transformirali opresivni sistemi iz nasilne orijentacije ka kulturi mira. Potom

² Originalni tekst: “*In practice, peace education is problem-solving education that attempts to build in every person the universal values and behaviours on which a culture of peace is predicted, including the development of non-violent conflict resolution skills and a commitment to working together to realize a shared and preferred future.*” Prijevod s engleskog jezika izvršila autorica.

navodi da kroz mirovno obrazovanje mirovni učitelji i studenti kritički raspravljaju o manifestacijama i opravdanjima nasilja, identifikuju uključene aktere i predlažu mirnu budućnost.

Baš kao i Kester, Harris u srce mirovnog obrazovanja stavlja problem nasilja. On definira mirovno obrazovanje kao obrazovanje u kome „nastavnici podučavaju o miru: šta je mir, zašto ga nema i kako ga postići. Ovo uključuje podučavanje o izazovima postizanja mira, razvijanje nenasilnih vještina i promoviranje miroljubivih stavova“ (Harris, 2004: 6). Pored ove definicije, navodi i pet postulata mirovnog obrazovanja:

1. Mirovno obrazovanje objašnjava korijene nasilja;
2. Mirovno obrazovanje podučava alternative nasilju;
3. Mirovno obrazovanje se prilagođava da pokrije različite oblike nasilja;
4. Sam mir je proces koji varira u zavisnosti od konteksta;
5. Konflikt je sveprisutan³.

Kao što vidimo, razumijevanje nasilja u svim njegovim oblicima je centralni dio mirovnog obrazovanja. Mirovno obrazovanje nam pomaže da razumijemo nasilje (direktno, strukturno, kulturno) i osposobljava nas za alternative nasilju pružanjem znanja i vještina u različitim oblastima, ali i razvijanjem određenih vrijednosti i stavova koji doprinose miru. U ovoj vrsti obrazovanja, konflikt se ne posmatra kao pozitivan ili negativan, već neutralan. Način na koji rješavamo i transformišemo konflikte može biti pozitivan i negativan. I upravo tu vidimo i nalazimo važnost mirovnog obrazovanja. Mirovno obrazovanje, njegovi tipovi i sadržaji zavise od konteksta. Dakle, ne postoji univerzalni recept za mir, a mirovno obrazovanje će se najbolje razvijati u komunikaciji s lokalnom zajednicom i lokalnim facilitatorima koji su već „uronjeni“ u vlastitu stvarnost.

Ovdje vrijedi pomenuti i sljedeću Kesterovu konstataciju o mirovnom obrazovanju. On naglašava da mirovno obrazovanje uključuje kultiviranje vještina izgradnje mira (npr. dijalog,

³ Originalni tekst: “‘Peace education’, as used in this paper, refers to teachers teaching about peace: what it is, why it does not exist and how to achieve it. This includes teaching about the challenges of achieving peace, developing non-violent skills and promoting peaceful attitudes. Peace education has five main postulates: 1. it explains the roots of violence; 2. it teaches alternatives to violence; 3. it adjusts to cover different forms of violence; 4. peace itself is a process that varies according to context; 5. conflict is omnipresent.” Prijevod s engleskog jezika izvršila autorica.

posredovanje, umjetnička nastojanja). Mirovni učitelji, zatim, podučavaju vrijednosti poštovanja, razumijevanja i nenasilja, prezentiraju vještine za analizu međunarodnih sukoba, obrazuju za alternativne sigurnosne sisteme i koriste pedagogiju koja je demokratska i participativna. Dakle, mirovno obrazovanje kao praksa i filozofija odnosi se na usklađivanje komplementarnih elemenata između obrazovanja i društva, gdje su društvene svrhe (tj. zašto podučavati), sadržaj (tj. šta podučavati) i pedagogija (tj. kako podučavati) obrazovni procesi koji doprinose njegovanju mira (Kester, 2010).

S ovim Kesterovim razmatranjem završavamo naš kratki pregled definicija mirovnog obrazovanja, te nas njegova konstatacija vezana za pedagogiju, uvodi u naše razmatranje trećeg važnog termina, a to je mirovna pedagogija.

3. Mirovna pedagogija

Pored termina mirovna pedagogija, u literaturi su prisutni i termini *pedagogija mira*, *pedagogija mirovnog obrazovanja*, te *miroljubiva pedagogija*. U engleskom jeziku nalazimo termine *peace pedagogy*, *peaceful pedagogy*, *peace education pedagogy*. Svi ovi termini u većini radova odnose se na metode i načina kako se mirovni odgoj i obrazovanje implementiraju u praksi. Međutim postoje i one definicije koje mirovnu pedagogiju definiraju nešto drugačije. U nastavku donosimo pregled nekih od definicija i razmatranja.

Kada govori o pedagogiji mirovnog obrazovanja Kester (2010) navodi da obrazovanje za mir uključuje participativnu pedagogiju i dijalog koji potpunije odražava željeni ishod obrazovanja za mir. Također naglašava da ovo obrazovanje nije indoktrinirajuće, nego je otvoreno i iskreno u pogledu svojih ciljeva, te da je najprikladniji način dolaska do ciljeva mirovnog obrazovanja kroz istraživanje usmjereno na učenika i demokratsku pedagogiju. Dalje ističe da se pedagogija obrazovanja za mir fokusira na rasvjetljavanje uzročno-posljedičnih veza, razvijanje empatije i njegovanje učenika koji su posvećeni demokratskom učešću i nenasilju u svojim lokalnim i globalnim zajednicama. Uključuje kooperativne aktivnosti učenja, rodne perspektive, kreativno razmišljanje i vođenje dnevnika, pozorišne igre, igre uloga, aktivnosti izgradnje empatije i vježbe alternativne budućnosti (Kester, 2010). Sve ovo nas jasno upućuje na činjenicu da Kester pod mirovnom pedagogijom podrazumijeva metode i pristupe učenju, tj. načine kako sadržaje mirovnog obrazovanja podučavati u učionici.

Slično Kesteru mirovnu pedagogiju posmatra i Harris (1988) koji naglašava holistički pristup mirovnom obrazovanju koji bi se mogao primijeniti na obrazovanje u zajednici, osnovnim i srednjim školama, kao i učionice na fakultetima. Prema njegovim riječima, mirovna pedagogija mora biti sastavni dio svakog pokušaja učenja o miru, a ključni sastojci takve pedagogije su kooperativno učenje, demokratska zajednica, moralna osjetljivost i kritičko mišljenje. Također navodi da „pored pružanja znanja o različitim strategijama za postizanje mira, mirovni učitelji promovišu pedagogiju zasnovanu na modeliranju miroljubivih demokratskih praksi u učionici. Nadaju se da ljudi kroz obrazovanje mogu razviti specifične načine mišljenja i dispozicije koje će dovesti do mirnog ponašanja⁴“ (Harris, 2004: 16).

Knox (2011) objašnjava da je pedagogija oblik u kome se mirovno obrazovanje implementira i predstavlja pristupe i metode podučavanja koje koriste mirovni učitelji. U svakoj obrazovnoj intervenciji, mirovni edukatori trebaju uzeti u obzir sadržaj, strukturu i formu podučavanja. Pedagoški principi mirovnog obrazovanja mogu se koristiti u bilo kojoj nastavnoj oblasti i obrazovnom okruženju. Ističe da oblik podučavanja mirovnog obrazovanja uključuje pedagogiju, ali je i više od samo nastavnih metoda koje se koriste. Također uključuje odnos učenika i nastavnika i stil komunikacije. Konačno navodi da je pedagogija koja se koristi u mirovnom obrazovanju neraskidivo povezana sa sadržajem. Na primjer, ako nastavnik stoji ispred razreda i drži predavanja o miru, to ne bi bilo mirovno obrazovanje, jer se koriste opresivne metode bankarskog stila⁵.

Setiadi i Ilfiandra (2019) pedagogiju mirovnog obrazovanja opisuju kao proces, a ne samo puko učenje o ratu i miru. Naglašavaju da pedagogija mirovnog obrazovanja mora imati multikanalski i multistrateški pristup jer njena istinska priroda je holistička i kolaborativna. Prema njihovom shvaćanju strategija pedagogije mira podstiče učenike da sami 'iskuse' iskustvo učenja o miru u školi u različitim kontekstima i autentičnim životnim okruženjima. Dakle, pedagoški pristup miru je holistički, participativan, kooperativan, iskustven i humanistički.

⁴ Originalni tekst: *“In addition to providing knowledge about different strategies to achieve peace, peace educators promote a pedagogy based upon modeling peaceful democratic classroom practices. They share a hope that through education people can develop certain thoughts and dispositions that will lead to peaceful behavior.”* Prijevod s engleskog izvršila autorica.

⁵ O bankarskom stilu podučavanja pisao je brazilski pedagog Paulo Freire. Freire je 1968 uveo termin 'bankarski' koncept obrazovanja pri čemu je nastavnike izjednačio s bankarskim službenicima i percipirao ih kao 'depozitore' informacija u učenike umjesto da 'izvlače' znanje od pojedinačnih učenika ili stvaraju radoznala bića žedna znanja. Više o ovom konceptu podučavanja moguće je vidjeti u Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. Odraz. Zagreb.

McLeod (2014) koristi naziv miroljubiva pedagogija (peaceful pedagogy) te smatra da se zasniva na učenju o ljudskim pravima kroz razvijanje znanja, vrijednosti i vještina mira u svom školskom okruženju kako bi se učenicima omogućilo da sprovode ljudska prava u svom svijetu. Dalje navodi da je srž miroljubive pedagogije Konvencija o pravima djeteta (1989), koja predstavlja kontekst za sticanje znanja, vrijednosti i vještina ljudskih prava.

Kasumagić i Clarke-Habibi navode da iako se „mirovno obrazovanje“ i „mirovna pedagogija“ ponekad koriste naizmjenično, razlike između njih su bitne. Dok se „mirovno obrazovanje“ u širem smislu odnosi na *šta* od mirovnih nastavnih planova i programa, „pedagogija mira“ odgovara na pitanje *kako* pristupiti mirovnoj nastavi. No, dalje u svom radu koji je izvorno napisan na engleskom jeziku, objašnjavaju dodatne termine koji se koriste u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, a odnose se na pristupe, metode i načine podučavanja. Tako pominju didaktiku i metodiku, pri tom navodeći da je metodika u našem jeziku bliža poimanju pedagogije (pedagogy) na engleskom jeziku. Za pedagogiju navode da se u našoj bosanskohercegovačkoj tradiciji više veže za „obrazovnu nauku“ ili „pedagošku nauku“ koja se bavi različitim aspektima teorije i prakse obrazovanja, uključujući „odgoj i obrazovanje“, u kojem se „odgoj“ prvenstveno bavi razvojem dobrih vrlina i humanističkih vrijednosti u karakteru male djece (Kasumagić, Clarke-Habibi, 2023). Naše poimanje pedagogije, a pri tom i mirovne pedagogije blisko je ovome, o čemu će kasnije biti više riječi.

Još jedno interesantno poimanje mirovne pedagogije nalazimo kod Lin, koja navodi da je „pedagogija mira posrednik između teorije (istraživanja mira i konflikata) i prakse (mirovnog odgoja, edukacije za mir). Pedagogija mira, na temelju vlastitih teorija, razvija nove modele učenja i doprinosi analiziranju konflikata i ophođenju s konfliktima na personalnom, društvenom ili globalnom nivou“ (Lin, 1999: 68 prema Sejfića, Delić, Cipurković, 2013).

Iz navedenih definicija te razmatranja pojma možemo zaključiti da većina autora pod mirovnom pedagogijom podrazumijeva načine, metode i pristupe koji se koriste u procesu mirovnog obrazovanja i odgoja. Postoje oni, iako u manjini, koji mirovnu pedagogiju posmatraju više kao disciplinu koja se bavi teorijom i praksom mirovnog obrazovanja i odgoja. U duhu našeg jezika, ali i pedagoške tradicije našeg bosanskohercegovačkog prostora mi se odlučujemo za potonji pristup. Više o tome elaboriramo u sljedećem poglavlju.

4. Zaključna razmatranja pojmova

Nakon detaljnog i dubinskog prikaza termina mirovni odgoj, mirovno obrazovanje i mirovna pedagogija, dalje u ovom radu ćemo ipak koristiti termin mirovno obrazovanje, kojeg posmatramo u širem smislu i uključujemo unutar istog i odgojnu komponentu. Odlučujemo se za ovu varijantu, jer je češća i ustaljenija kako u teoriji tako i praksi, iako smatramo da bi bilo ispravnije govoriti o mirovnom obrazovanju i odgoju. Ipak u prethodnim poglavljima smo govorili o oba procesa i termina, jer smatramo da kao pedagozi treba da koristimo i elaboriramo oba termina kako bismo ukazali na važnost oba procesa, jer primjećujemo da se nažalost odgojna komponenta sve više gubi iz našeg obrazovnog sistema, a pedagogija kao nauka se sve više „razvodnjava“ i spočitava joj se naučni legitimitet.

Kada je u pitanju mirovna pedagogija prema našem viđenju to je *znanost koja proučava, istražuje i bavi se analizom zakonitosti i procesa te rezultata mirovnog odgoja i obrazovanja*. U ovom radu metode i pristupe koji se koriste u procesima mirovnog obrazovanja podvodimo pod didaktiku i metodiku mirovnog obrazovanja. Ovdje se nećemo previše detaljno upuštati u pojedinačno opisivanje tih pristupa i metoda, ali čitatelja upućujemo na Shemu br. 1 gdje smo uz pomoć postojeće literature kreirali i predstavili šta podrazumijevamo pod didaktikom i metodikom mirovnog obrazovanja. Također u jednom od narednih poglavlja detaljnije elaboriramo o metodama i pristupima mirovnog obrazovanja⁶.

Kada su u pitanju mirovni odgoj i mirovno obrazovanje, smatramo da su to dva procesa koji teško mogu ići jedan bez drugog, ukoliko želimo postići da se znanja i vještine primijenjuju u skladu sa stavovima i vrijednostima koji su autentični za proces mirovnog obrazovanja, stoga u našem radu polazimo od UNICEF-ove definicije da se „mirovno obrazovanje odnosi se na proces promocije, znanja, vještina, stavova i vrijednosti potrebnih za donošenje promjena u ponašanju koje će omogućiti djeci, mladima i odraslima da spriječe sukobe i nasilje, kako direktno tako i strukturalno; za mirno rješavanje sukoba; i stvaranje uslova koji pogoduju miru, bilo na intrapersonalnom, interpersonalnom, međugrupnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou⁷“ (Fountain, 1991: 1). Ova definicija nam se čini najpotpunija, a obuhvata i odgojni i

⁶ Za detaljniju elaboraciju metodike mirovnog obrazovanja preporučujemo konsultiranje završnog magistarskog rada „Specifičnosti metodike mirovnog obrazovanja“, autorice Azre Hodžić.

⁷ Originalni tekst: „*Peace education in UNICEF refers to the process of promoting the knowledge, skills, attitudes and values needed to bring about behaviour changes that will enable children, youth and adults to prevent conflict and violence, both overt and structural; to resolve conflict peacefully; and to create the conditions conducive to*

obrazovni dio, te holistički pristupa mirovnom obrazovanju i posmatra ga kao cjeloživotni proces.

Svjesni smo da se neki od teoretičara i praktičara iz oblasti mirovnog obrazovanja neće složiti s našim „hiruškim“ razdvajanjem i odvojenim definiranjem ovih pojmova, no smatramo da je potrebno napraviti neka razgraničenja kada su u pitanju sadržaji, metode i načini rada unutar mirovnog obrazovanja. Pored toga nužno je bilo napraviti i distinkciju između obrazovnog i odgojnog dijela, jer proces mirovnog obrazovanja može da se dešava bez odgojnog dijela, no mi ga smatramo krnjim i nepotpunim, jer samo znanja i vještine kako nešto uraditi, npr. kako transformirati konflikt ili kako nenasilno komunicirati, nisu dovoljni bez vrijednosti i stavova poput saradnje, poštovanja drugih, društvene odgovornosti itd. Upravo u ovom dijelu oko promišljanja odgoja i obrazovanja, prisjećamo se rečenice nedavno preminulog prof. dr. Slatine koji je jednom prilikom na predavanju napomenuo da „obrazovan čovjek može proizvesti nuklearno oružje, ali ga vrlo dobro odgojen čovjek nikada neće koristiti“. Bilo koji proces obrazovanja, ukoliko je lišen odgojne komponente, rezultirat će znanjima i vještinama koja se mogu zloupotrijebiti, pa čak i znanja i vještine mirovnog obrazovanja mogu biti iskorištene za manipulaciju i instrumentalizaciju ljudi.

Na kraju napominjemo da nije dovoljno samo podučavati sadržajima i temama mirovnog obrazovanja, važno je na koji način se to radi, kakva je ličnost osobe koja podučava i facilitira proces učenja, ali i sama sredina u kojoj se odvija proces. Pri tome ne mislimo samo na učionicu ili prostoriju u kojoj se odvija odgojno-obrazovni proces, nego i na cijelu ustanovu i organizaciju rada. Bitno je da svi sudionici u odgojno-obrazovnom procesu modeliraju mirovne stavove i vrijednosti, kako nastavnici, tako i oni koji nisu direktno uključeni u taj proces.

peace, whether at an intrapersonal, interpersonal, intergroup, national or international level.“ Prijevod s engleskog jezika izvršila autorica.

Shema 1. *Mirovna pedagogija, mirovni odgoj, mirovno obrazovanje*

Shema je izrađena na temelju relevantnih izvora citiranih u radu te nudi sistematizirani prikaz mirovne pedagogije, jasno razgraničavajući teorijski dio (sadržaje) i praktični dio (metode). Ovakva struktura omogućava dublje razumijevanje mirovnog odgoja i obrazovanja, te njihove uloge u (postkonfliktnim) društvima. Mirovni odgoj usmjeren je na razvoj vrijednosti i stavova, poput poštovanja, empatije, saradnje i društvene odgovornosti, dok mirovno obrazovanje obuhvaća znanja i vještine koje omogućavaju dublje razumijevanje koncepta mira, uzroka konflikata i strategija nenasilnog djelovanja. Didaktičko-metodička komponenta mirovne pedagogije temelji se na inovativnim obrazovnim pristupima i metodama koje podstiču aktivno sudjelovanje učenika te razvoj ključnih kompetencija potrebnih za izgradnju mira. Shema također jasno naglašava neodvojivost mirovnog odgoja i mirovnog obrazovanja, koji zajedno čine smislenu i koherentnu cjelinu, omogućujući sveobuhvatno razumijevanje i primjenu principa mira u obrazovnim sistemima.

VRSTE/MODELI MIROVNOG OBRAZOVANJA

Mirovno obrazovanje obuhvata veliki dijapazon različitih vrsta obrazovnih programa koji su se razvijali tijekom proteklih desetljeća, a koji imaju jedan zajednički široki cilj a to je adresiranje nasilja (u različitim oblicima) i razvijanje kulture mira u društvima u kojima se programi realiziraju. Možemo ga posmatrati kao jedan „kišobran“ koji pokriva relativno veliki i šaroliki opus programa poput obrazovanja za razrješavanje konflikata, obrazovanja o ljudskim pravima, obrazovanja o razoružanju, međuvjerskog obrazovanja itd. No, svakako treba da pazimo pri našem određivanju šta potpada pod ovu vrstu obrazovanja, jer postoje tendencije da se „sve i svašta“ posmatra kao mirovno obrazovanje. U ovom radu osvrnut ćemo se na nekoliko autora koji predlažu svoje klasifikacije vrsta mirovnog obrazovanja i u ovom poglavlju kratko ćemo ih prodiskutirati.

Harris (2004) ističe pet različitih modela mirovnog obrazovanja koji su se vremenom razvili u različitim dijelovima svijeta. Prema njegovim riječima, tih pet modela su:

Međunarodno obrazovanje: ova vrsta mirovnog obrazovanja zasnovana je na radu moravskog mirovnog pedagoga Komenskog iz 17. vijeka, koji je uvidio da je put ka miru kroz univerzalno dijeljeno znanje. Ovo pretpostavlja da je obrazovanje ključ mira, tj. razumijevanje drugih i zajedničkih vrijednosti će prevladati neprijateljstva koja dovode do sukoba. Učitelji pokušavaju kod učenika stimulirati razvoj globalnog identiteta i svijest o svjetskim problemima;

Razvojno obrazovanje: u ovoj vrsti obrazovanja edukatori pružaju učenicima uvid u različite aspekte strukturalnog nasilja, fokusirajući se na društvene institucije sa hijerarhijom i sklonostima ka dominaciji i ugnjetavanju. Učenici uče o teškom položaju ljudi koji se suočavaju sa siromaštvom i izrađuju razvojne strategije za rješavanje problema strukturalnog nasilja. Cilj je promoviranje aktivnog demokratskog građanstva zainteresiranog za pravično dijeljenje svjetskih resursa;

Obrazovanje o životnoj sredini: ciljevi ovog mirovnog obrazovanja uključuju podučavanje o razumijevanju okoliša kako bi učenici mogli postati svjesni situacije u kojoj se nalazi planeta i njenih društvenih i ekoloških problema i obavezati se da će učiniti nešto po tom pitanju. Učenici u obrazovanju o životnoj sredini razvijaju osjećaj brige za dobrobit svijeta prirode. Edukatori podučavaju o očuvanju sredine, odgovarajućoj tehnologiji i ekološkoj pismenosti;

Obrazovanje o ljudskim pravima: edukatori koji spadaju u ovu tradiciju vođeni su Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. Ovaj aspekt mirovnog obrazovanja ima za cilj multikulturalno razumijevanje kojim se nastoji smanjiti stereotipe i neprijateljstvo među grupama. Cilj je prihvatanje drugih, poštovanje inherentne ljudskosti u svim ljudima i usvajanje ideje brige za druge koji pripadaju različitim grupama.

Obrazovanje za rješavanje sukoba: ova vrsta obrazovanja pomaže pojedincima da razumiju dinamiku sukoba i osnažuje ih da koriste komunikacijske vještine za mirno upravljanje odnosima. Edukatori uče djecu vještinama kao što su upravljanje ljutnjom, kontrola impulsa, emocionalna svijest, razvoj empatije, asertivnost i rješavanje problema. Ovo obrazovanje pruža učenicima vještine mirotvorstva koje mogu koristiti za upravljanje svojim međuljudskim sukobima, ali se nužno ne bavi različitim vrstama građanskog, kulturnog, ekološkog i globalnog nasilja izvan škole.

S druge strane Navarro-Castro i Nario-Galace (2019) predlažu nešto širu tipologiju. One su razvile desetostruki model koji pored gore navedenih pet kategorija uključuje i *obrazovanje o razoružanju, globalno obrazovanje, multikulturalno obrazovanje, međuvjersko obrazovanje i rodno fer/neseksističko obrazovanje*.

Obrazovanje o razoružanju razvilo se kao reakcija na prijetnju nuklearnim oružjem (atomske bombardovanje Hirošime i Nagasakija, utrka u naoružanju inspirisana Hladnim ratom). U kasnijim godinama obrazovanje o razoružanju uključivalo je i druga oružja, kao što su biološko i hemijsko oružje. Posljednjih godina, širenje i zloupotreba malokalibarskog i lakog oružja postali su briga obrazovanja o razoružanju.

Globalno obrazovanje odnosi se na sve programe, projekte, studije i aktivnosti koji pomažu pojedincima da nauče i više brinu o svijetu izvan svoje zajednice i nadiđu svoje kulturno uvjetovane, etnocentrične percepcije i ponašanja. Ovo obrazovanje je usmjereno na čovjeka te, orijentirano ka svijetu i budućnosti.

Multikulturalno obrazovanje je obrazovni pokret koji se prvi razvio u multikulturalnim zemljama ili zemljama sa kulturno raznolikom populacijom. Multikulturalno obrazovanje se često definiše kao ono koje pomaže učenicima da shvate i uvažavaju kulturne razlike i sličnosti i da prepoznaju dostignuća različitih grupa. Međutim, poučavanje s multikulturalnom perspektivom potiče uvažavanje i razumijevanje i vlastite kulture.

Međuvjersko obrazovanje je izraslo iz međuvjerskog pokreta koji je započeo je 1893. godine na okupljanju World's Parliament of Religions (Chicago). Polje međuvjerskog obrazovanja nikada nije bilo očiglednije nego nakon 11. septembra 2001. godine, te posljedične atmosfere društvenih tenzija, sukoba, slučajeva diskriminacije i zločina iz mržnje. Međuvjersko obrazovanje se počelo smatrati kao moralno i društveno bitno sredstvo za suzbijanje diskriminacije i zločina iz mržnje i promoviranje mira.

Rodno fer/neseksističko obrazovanje nastoji da podstakne među učenicima poštovanje sposobnosti i prava oba spola i da razvije svijest o rodnim predrasudama i stereotipima koji su kulturološki uvjetovani kako bi se isti mijenjali. Ključni koncepti uključuju zajedničko roditeljstvo, jednake mogućnosti, pojačano učešće i zastupljenost žena u javnim poslovima, eliminaciju svih oblika nasilja nad ženama, i poštovanje neseksističkih praksi odgoja i obrazovanja djece.

Bar-Tal i Rosen (2009) govore o dva modela mirovnog obrazovanja: *indirektno* i *direktno*. Njihova klasifikacija naročito se odnosi na društva sa tzv. „nerješivim sukobima“. Unutar ove klasifikacije oni predlažu po pet tema koje bi bile obuhvaćene unutar indirektnog i direktnog mirovnog obrazovanja. Indirektno mirovno obrazovanje nema za cilj da donese duboke promjene u kratkom roku. Ali teme indirektnog mirovnog obrazovanja mogu, na duge staze, pozitivno utjecati na mladu generaciju za početak, i tako, na kraju, mogu ojačati stvaranje mira i pomirenje. Za razliku od indirektnog, direktno mirovno obrazovanje izravno se odnosi na teme konkretnog sukoba i pokušava promijeniti društvena uvjerenja, stavove, vrijednosti i ponašanja vezana za kulturu sukoba. Kao jedan od primjera direktnog mirovnog obrazovanja navode Education for Peace (EFP)⁸ program koji je implementiran u Bosni i Hercegovini od 2000. do 2012. godine te koji je pokušao da transformiše živote učenika, nastavnika, i zajednice direktnim suočavanjem učesnika sa pitanjima koja su bila u središtu sukoba. O temama koje predlažu u okviru ova dva modela mirovnog obrazovanja više ćemo govoriti u narednom poglavlju. Zanimljivu podjelu daje i Sampere (2013), ali zbog dužine rada ovdje je nećemo prikazivati⁹.

⁸ Više o ovom programu može se naći u poglavlju ovog rada „Situacija u Bosni i Hercegovini - pregled najbitnijih programa mirovnog obrazovanja prije 2012. godine“.

⁹ Upućujemo čitatelje na rad Sampere, C. M. (2013). *Peace and Coexistence Education in School Settings: A Teacher Training Perspective*. Barcelona: Escola da Cultura de Pau, konkretno na tabelu na stranici 32 u kojoj autorica detaljno obrazlaže vrste mirovnog obrazovanja u odnosu na sadržaje.

SADRŽAJI I TEME MIROVNOG OBRAZOVANJA

Usko vezano za vrste/modele mirovnog obrazovanja jeste i pitanje sadržaja i tema koje se tretiraju unutar programa mirovnog obrazovanja. Ovo pitanje smo na neki način dotaknuli u prethodnom poglavlju, ali ovdje ćemo se detaljnije posvetiti njegovoj elaboraciji. Prije svega bitno je istaknuti da svi autori čije smo radove konsultirali naglašavaju da je mirovno obrazovanje kontekstualno te da i same teme ovise od konteksta u kome se odvija proces. Bar-Tal navodi da „dok je sadržaj tradicionalnih predmeta dobro definiran (tj. učenici u svakom dijelu svijeta mogu prepoznati predmet iz njegovog sadržaja), sadržaj mirovnog obrazovanja je šireg opsega i manje je definiran“ (Bar-Tal, 2002: 35). Dalje naglašava da budući da svako društvo ima svoje specifične brige i pitanja koja mirovno obrazovanje može ponuditi, sadržaj mirovnog obrazovanja to mora odražavati, a programi bi trebali biti prilagođeni relevantnim temama. I Harris (2008) smatra da različiti oblici nasilja zahtijevaju jedinstvene programe mirovnog obrazovanja za kreiranje strategija koje bi mogle riješiti date sukobe. Jenkins (2019) ističe da se mirovnom obrazovanju pristupa kontekstualno, odražavajući historijske, kulturne i životne okolnosti nasilja.

Brooks i Hajir (2020) također navode da svaka obrazovna inicijativa mora biti utemeljena na stvarnim životima nastavnika i učenika koji se njome bave. Ne postoji nacrt za mirovno obrazovanje koji će djelovati u svim kontekstima. Ističu da je potrebno da mirovno obrazovanje bude kombinacija individualiziranog i društveno-političkog pristupa. Dakle na individualiziranom nivou postoji potreba da se promoviše dobrobit i samopoštovanje samog učenika, i da se učenici osnaže za vještine upravljanja i rješavanja međuljudskih sukoba, dok se na društveno-političkom nivou treba pozabaviti širim društvenim pitanjima, kao što su ljudsko dostojanstvo, rodna ravnopravnost i političke podjele, te gledati dalje od neposrednih pokretača nasilja kako bi se pozabavilo dubljim strukturalnim i kulturnim uzrocima nasilja. Kod učenika se razvija kritička svijest za identifikaciju različitih dinamika moći koje oblikuju njihovu društvenu, političku i ekonomsku stvarnost. Posebno naglašavaju da „u tom smislu, mirovno obrazovanje (koje se preklapa i obuhvata globalno građanstvo i socijalnu pravdu) olakšava angažovanje učenika u spornim lokalnim pitanjima koja utiču na njihovu zemlju i istražuje kako su politike i prakse u njihovim zemljama povezane s onim što se dešava u drugim zemljama – uključujući sukobe i prirodne katastrofe. Štaviše, unutar ovog pristupa, učenici razvijaju svijest o tome kako

se nasilje nastavlja i mogu prepoznati kako globalne tako i lokalne nepravde, hijerarhije i asimetrije moći, pomjerajući na taj način fokus sa pojedinca na šire društvo i globalna pitanja¹⁰ (Brooks i Hajir, 2020: 15).

Slično Brooks i Hajir, Haavelsrud (2008) navodi da prijedlozi za mirovni obrazovni sadržaj variraju u odnosu na makro-mikro dimenziju. Na primjer, neki učitelji mira definiraju sadržaj u pogledu međunarodnih i globalnih problema. Suprotno tome, drugi definiraju sadržaj u odnosu na svakodnevni život i kontekst pojedinca. Također dodaje da počevši od „ovdje i sada“ može se steći dojam da je mikro situacija važna u objašnjavanju globalne cjelovitosti, dok započinjanje sa „tamo i tada“ može podrazumijevati da je globalna stvarnost uzrok pojava na mikro nivou. Pored ove prostorne dimenzije sadržaja, Haavelsrud govori i o vremenskoj dimenziji pa tako navodi pet kategorija sadržaja. Te kategorije su sljedeće:

1. Povijesno znanje: Šta je bilo;
2. Dijagnostičko znanje: Šta jeste;
3. Prediktivno znanje: Šta će biti;
4. Preskriptivno znanje: Šta bi trebalo biti;
5. Znanje o taktici i strategiji: Šta se može učiniti da se promijeni situacija iz onoga što jeste u ono što bi trebalo biti.

Konačno, govori i o dimenziji akcije, gdje naglašava da značajan izbor koji se odnosi na sadržaj mirovnog obrazovanja jeste da li ono treba sadržavati ili isključiti akciju za rješavanje problema.

Galtung (1972, prema Galtung 2008) navodi zanimljiv okvir za sadržaje mirovnog obrazovanja koji nalikuje prethodno navedenoj Haavelsrudovoj vremenskoj dimenziji. Naglašava da se moćna formula za sadržaj može razviti samo povezivanjem mirovnih istraživanja, mirovnog obrazovanja i mirovne akcije zajedno. Jedan od načina kreiranja sadržaja proizlazi iz pet faza projekta mirovnog istraživanja. Te faza su sljedeće:

¹⁰ Originalni tekst: „*Within this vein, peace education (which overlaps with and encompasses global citizenship and social justice) facilitates students' engagement with contentious local issues affecting their country and explores how policies and practices in their own countries are connected to what happens in other countries – including conflicts and natural disasters. Moreover, within this approach, students develop an awareness of how violence is perpetuated and are able to recognise both global and local injustices, and hierarchies and asymmetries of power, thus shifting the focus from the individual to broader society and global issues*“. Prijevod s engleskog jezika izvršila autorica.

- **Analiza** našeg sadašnjeg, stvarnog svijeta opisuje osnovne činjenice u mjeri u kojoj su one relevantne za mirovne probleme te ukazuju na značajne trendove u ovoj oblasti;
- **Formulacija cilja** je nezamjenjiv dio mirovnog obrazovanja. Mora postojati nešto konkretno i eksplicitno u ideji mira: svijet koji želimo vidjeti;
- **Kritika** se nadograđuje na prve dvije faze i usko je povezana s njima, ali ona daje dijagnozu situacije;
- **Iznošenje prijedloga** bavi se dolaženjem od stvarnog svijeta do preferiranog. Pronalaženje tranzicijske staze je pitanje prijedloga o tome *šta* treba učiniti, *ko* bi to trebao učiniti, *kada* i *gdje*, *kako*, i *zašto* bi to trebalo učiniti;
- **Akcija** bi se trebala realno razumjeti u smislu onoga što je moguće za učenike u jednom programu mirovnog obrazovanja.

Navarro-Castro (2010) za razliku od prethodno navedenih autora koji veliki naglasak stavljaju na znanja i donekle vještine, pod sadržaje mirovnog obrazovanja navodi znanja, vještine, te stavove/vrijednosti koje je potrebno razvijati. Nudi shemu ove tri komponente te nakon toga nabraja i detaljno objašnjava svaki od stavova/vrijednosti, znanja i vještina. Ove tri komponente¹¹ su uvrštene u našu prethodno prikazanu Shemu br. 1. Sličan opis znanja, vještina i stavova daju i Affandi, Wahyudin i Anggraeni (2018), ali je njihova lista duža te postoje razlike u određivanju kategorija. Na primjer Navarro-Castro posmatra empatiju kao vještinu, dok je ovi autori navode kao stav. Razrješavanje konflikata kod Navarro-Castro je vještina, a kod navedenih autora je u kategoriji znanja. Sve ovo nam govori da je teško napraviti jasnu razliku između znanja, vještina i stavova/vrijednosti mirovnog obrazovanja te stoga je neophodan holistički pristup.

Jenkins (2019) navodi sadržaje sveobuhvatnog mirovnog obrazovanja koji su ukorijenjeni u ljudskim pravima i međunarodnim standardima, da se istražuju transdisciplinarno te iz ugla svih sfera mirovnog obrazovanja (istraživanje, studije, akcija i obrazovanje). Sadržaji uključuju: rodnu ravnopravnost i osjetljivost, održivi razvoj (ukazujući na siromaštvo i nejednakost), ekonomiju mira, pitanje socijalne pravde, razoružanje/militarizam, demokratsko učešće i građanski angažman, nenasilje (principijelno i strateško), razmišljanje o budućnosti i strateško

¹¹ Za više informacija i detaljan opis znanja, vještina te stavova/vrijednosti upućujemo čitatelje na članak Navarro-Castro, L. (2010). Towards a holistic approach to peace education. A Philippine perspective. *ZEP: Zeitschrift für Internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik*, 33(4), 13-17. <https://doi.org/10.25656/01:9612>.

planiranje, pitanje svjetskog poretka, transformaciju sukoba i restorativnu pravdu, pitanje izgradnje mira, procese sukoba i medijacije, globalno građanstvo, iscjeljenje i pomirenje, pitanje duhovnosti te ekološku održivost/ekološku pravdu. On posebno insistira na tome da dio sveobuhvatnog obrazovanja mora biti akcija, jer bez nje mirovno obrazovanje je samo intelektualna i spekulativna vježba.

Kada su u pitanju konkretne teme u okviru mirovnog obrazovanja vraćamo se na prethodno pomenute Bar-Tala i Rosena (2009) koji su razvili modele direktnog i indirektnog obrazovanja. U oba modela pominju po pet tema¹² koje navodimo u Shemi 2.

Shema 2. *Teme indirektnog i direktnog mirovnog obrazovanja (Bar-Tal i Rosen, 2009; prema Marić i Jovanović, 2022)*

Vrijedni pomenuti da su u navedenim modelima izlistane teme koje nisu iscrpne te budući da se situacije sukoba razlikuju i nisu statične, nastavnici mogu odabrati kombinacije koje odgovaraju posebnim i trenutnim uvjetima sukoba, kontekstu, kulturi i strukturi društva.

Čudina-Obradović i Težak (1995, prema Jindra i Škugor, 2007) navode sljedeće tematske cjeline:

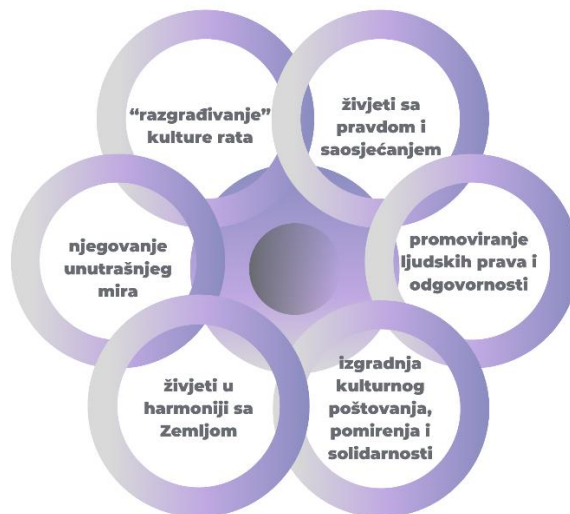
- razvijanje svijesti o sebi, vlastitim emocijama i mogućnostima upravljanja vlastitim emocijama frustracije i srdžbe;

¹² Iscrpan opis svake od tema moguće naći u Bar-Tal, D., & Rosen, Y. (2009). Peace Education in Societies Involved in Intractable Conflicts: Direct and Indirect Models. *Review of Educational Research*, 79(2), 557–575. <https://doi.org/10.3102/0034654308330969> na stranicama 563 - 568.

- razvijanje svijesti o drugima (razumijevanje i poštovanje razlika, snošljivost i sloboda od predrasuda i diskriminacije, razumijevanje tuđih emocija, empatija);
- suradnja, međuvisnost i uzajamnost, pomaganje drugima i prijateljstvo;
- razumijevanje sukoba (razumijevanje uzroka sukoba, vještine nenasilnog rješavanja sukoba, istraživanje sukoba kao kreativne pokretačke snage u demokratskom procesu, vještine komunikacije, pregovaranja i posredovanja u sukobu);
- poštovanje ekološke i globalne međuvisnosti.

Iz navedenih tematskih cjelina, možemo vidjeti da se one kreću od onih individualiziranih, koje su potrebne svakom pojedincu u svakodnevnom životu do onih koje su više društveno-političke. Ovdje se ogleda slično o čemu govore Brooks i Hajir, da je potrebno da obrazovanje za mir bude kombinacija individualiziranog i društveno-političkog pristupa, jer bez bavljenja širim društveno-političkim pitanjima i podizanjem svijesti o strukturnom i kulturnom nasilju, mirovno obrazovanje moglo bi postati dio problema koji pokušava da riješi.

Jedan zanimljiv okvir mirovnog obrazovanja, sa široko definiranim temama i sadržajima te koji po našem mišljenju obuhvata tri dimenzije mira: intrapersonalnu, interpersonalnu te društvenu/globalnu, jeste *A Holistic Framework of Peace Education*, poznat i pod imenom *Flower-petal Model of Peace Education*. Swee-Hin (2006), koji je kreirao ovaj okvir, ističe da su teme predstavljene metaforom cvijeta kako bi se naglasila njihova međusobna povezanost kao "latice" koje čine organsku cjelinu.

Shema 3. *Holistički okvir za mirovno obrazovanje (adaptirano iz Swee-Hin, 2006; Kester, 2008)*

Swee-Hin (2006) obrazlaže da je za *kulturu rata* vezana militarizacija, bilo da je izražena u ratovima, oružanim sukobima ili nasilju u porodici i zajednici, koju treba razgraditi i transformisati kroz aktivno nenasilje. Za drugu temu *živjeti s pravdom i saosjećanjem* vezano je strukturalno nasilje ukorijenjeno u nepravедnim nacionalnim/globalnim strukturama i odnosima, koje poziva na socijalnu/ekonomsku pravdu na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou. Treća tema su *ljudska prava*, čija kontinuirana kršenja lišavaju narode njihove slobode i dostojanstva i čije promicanje ostaje hitno više od sedamdeset godina nakon Univerzalne deklaracije. Četvrta tema uključuje *kulturnu solidarnost* kako bi se prevazišle nepravde i sukobi između različitih kultura i izgradilo razumijevanje i sklad. Peta tema, *briga o okolišu* je neophodna kako bi se zaustavilo ekološko uništenje produbljeno paradigmama neodrživog razvoja. Konačno šesta tema fokusira se na *unutrašnji mir* koji je potreban da bi se povratile miroljubive vrijednosti i druge dimenzije duhovnosti u svijetu koji je sve konkurentniji i usmjereniji na potrošače.

Za razliku od gore predstavljenog okvira, *Learning to Abolish War*, koji su kreirale Betty Reardon i Alicia Cabezudo je primjer programa sa specifično definiranim temama i sadržajima. Ovaj konceptualni okvir percipira nasilje kao srž problematike kulture mira, te se obrazovanje vidi kao način i sredstvo za ukidanje rata. Unutar ovog okvira autorice razmatraju četiri velike tematske cjeline¹³:

- Osnovni uzroci rata/kultura mira;
- Međunarodno humanitarno pravo i institucije ljudskih prava;
- Prevencija, rješavanje i transformacija nasilnih sukoba;
- Razoružanje i ljudska sigurnost (Reardon i Cabezudo, 2002).

U našem radu zastupamo mišljenje da mirovno obrazovanje nije rezervirano samo za vrtiće, osnovnu te srednju školu, stoga predstavljamo i teme iz jednog univerzitetskog programa obrazovanja za mir. Kester (2008, 2012) kao primjer navodi Master program mirovnog obrazovanja Univerziteta za mir (UPEACE). UPEACE je jedina institucija u sistemu Ujedinjenih nacija koja ima mandat isključivo za mirovno obrazovanje. Program je dizajniran oko više tema generiranih kroz konsultacije sa vodećim međunarodnim mirovnim edukatorima. Program

¹³ Čitatelje upućujemo na knjigu Reardon, B.A., & Cabezudo, A. (2002). *Learning to Abolish War: Teaching toward a Culture of Peace, Book 1: Rationale for and Approaches to Peace Education*. Hague Appeal for Peace: New York. Od 23. do 41. stranice moguće je naći detaljniji opisi ovih tematskih cjelina.

eksplicitno uključuje rodnu perspektivu. U okviru programa obrađuju se teme poput roda i militarizma, ljudskih prava, razoružanja, ozdravljenja i pomirenja, ekološke održivosti, ekonomske i socijalne pravde, te nenasilja i transformacije sukoba. Ova pitanja se istražuju kroz širok nastavni plan i program, uključujući sljedeće kurseve:

- Temeljna znanja za studije mira i sukoba;
- Mirovno obrazovanje: teorija i praksa;
- Kulture i učenje: od nasilja do mira;
- Prakse za upravljanje konfliktima i izgradnju mira;
- Jezik, mediji i mir;
- Obrazovanje o ljudskim pravima;
- Obrazovanje za održivi razvoj;
- Rod i obrazovanje (Kester, 2012).

Na kraju ovog poglavlja, u duhu ideje da je mirovno obrazovanje kontekstualno, donosimo još kratak pregled tema i sadržaja koji se obrađuju u okviru programa mirovnog obrazovanja u različitim državama, regijama i kontinentima.

AUSTRALIJA	Borba protiv etnocentrizma, šovinizma i nasilja, promocija multikulturalnosti, prekida nuklearnog naoružanja i rješavanja konflikata	JAPAN	Fokus je na prekidu nuklearnog naoružanja i militarizma, te promocija ideje preuzimanja odgovornosti za nasilna dešavanja iz prošlosti
JUŽNA AMERIKA	Suzbijanje strukturalnog nasilja i ekonomske nejednakosti, promocija ljudskih prava; borba protiv siromaštva i opresije (Brazil)	JUŽNOAFRIČKA REPUBLIKA	Sadržaji i teme su vezane za suočavanje s prošlošću, posljedice aparthejda i segregacije
REGIJA ZAPADNE EUROPE	Posljedice Drugog svjetskog rata, obrazovanje za prava manjina i migranata; suočavanje s prošlošću (Njemačka); političko obrazovanje (Francuska), građansko obrazovanje (Velika Britanija)	SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE	Najveća pažnja je stavljena na suzbijanje predrasuda, adresiranje nasilja i ekoloških problema
SKANDINAVSKE ZEMLJE	Pažnja posvećena jačanju ravnopravnosti i osnaživanju građanskog sudjelovanja u razvoju zajednice	SJEVERNA IRSKA	Pomirenje i uspostavljanje dijaloga u podjeljenim zajednicama između katoličkog i protestantskog stanovništva

Shema 4. *Pregled tema i sadržaja mirovnog obrazovanja u pojedinim državama, regijama i kontinentima (kreirano na osnovu Bar-Tal, 2002; Zenzerović Šloser, 2011)*

Nakon ovog širokog pregleda sadržaja/tema mirovnog obrazovanja, ovo poglavlje zaključujemo s mišlju da je jasno da ne postoji jedan okvir da se implementira mirovno obrazovanje. Ciljevi i programi zavise od specifičnih potreba i konteksta svakog društva. Ne postoji univerzalni recept niti nacrt, ali postoje šire teme i sadržaji, koje učitelji u skladu s potrebama zajednice adaptiraju

za vlastite programe. No, u našem istraživanju i iščitavanju literature primijetili smo da su neke od tema isuviše široke i nejasne. Smatramo da je pred istraživačima i praktičarima još mnogo posla i rada kako bi se polje mirovnog obrazovanja i njegovi sadržaji iskristalizirali, a mirovna pedagogija etablirala kao snažna naučna disciplina.

METODE I PRISTUPI MIROVNOG OBRAZOVANJA

Specifičnost mirovnog obrazovanja pored sadržaja i tema koje se obrađuju unutar programa, jeste i njegova metodička komponenta. Naime mirovno obrazovanje uveliko ovisi i o načinu kako se implementira. Teško je zamisliti programe i vrijednosti mirovnog obrazovanja, implementirane kroz tradicionalne autoritarne metode obrazovanja uz koje je većina nas odrasla. Kako prakticirati nenasilne metode rješavanja sukoba, kada se učenicima nameće vlastiti način razmišljanja, kada se traži da uče stvari napamet i mehanički, umjesto da koriste smisleno ili aktivno učenje kroz koje mogu razvijati vještine kritičkog mišljenja? Upravo zbog toga većina autora iz ovog područja naglasak stavlja na pristupe i metode koji se koriste u mirovnom obrazovanju. Neki od autora poput Marije Montessori smatraju da su upravo metode i način kako se sadržaji predstavljaju bitniji od samih sadržaja. Ona naglašava da bi mirovno obrazovanje bilo efikasno, metode koje nastavnici i facilitatori koriste moraju biti u skladu s vrijednostima kojima se navodno podučavaju učenici, te vrijednosti se moraju i modelirati. Implicitni kurikulum mora biti usklađen s eksplicitnim (Duckworth, 2008).

Galtung (2008) ističe da je naivno vjerovati da će sadržaj poruke opstati bez obzira na formu u kojoj je predstavljen; u stvari, forma se može ispostaviti čak i važnija od sadržaja. On dalje smatra da oblik mirovnog obrazovanja mora biti kompatibilan s idejom mira, tj. mora sam po sebi isključiti ne samo direktno nasilje već i strukturno nasilje. Ovo je važno jer su škole i univerziteti još uvijek važna sredstva obrazovanja, a u strukturi je poruka. I Haavelsrud (2008) smatra da obrazovna interakcija treba da bude u skladu sa idejom mira. To bi značilo da bi nastavnik i učenici trebali biti ravnopravni partneri u obrazovnom procesu, da nastavnik ne mora nužno biti stručnjak koji zna sve o problemu. Prema Kesteru (2010) mirovno obrazovanje ne „uliva“ znanje u umove učenika niti se govori učenicima šta da rade. Ono se ne koristi stručnjacima koji dolaze u učionicu i govore učenicima šta da misle. Mirovno obrazovanje

pomaže učenicima da počnu postavljati pitanja i daje učenicima alate koji su im potrebni da usmjere svoje učenje. To je obrazovanje o tome kako učiti, a ne šta učiti.

Ovo nas navodi da se zapitamo, da li je u našem trenutnom formalnom sistemu obrazovanja moguće implementirati programe mirovnog obrazovanja, s obzirom na snažnu prisutnost zastarjelih tradicionalnih metoda, te izuzetno izraženo učenje usmjereno na nastavnika. Ako tome još dodamo fragmentiranost našeg sistema i etno-nacionalnu orijentaciju nastavnih planova i programa, postojanje nacionalne grupe predmeta, kao i jaku političku kontrolu i utjecaj unutar škola, dobijamo poprilično pesimističnu sliku. No, sve ovo ne znači da treba da odustanemo i ništa ne radimo. Upravo ovaj rad jeste mali doprinos da se pokuša sažeti šta se sve dešavalo i dešava na polju mirovnog obrazovanja u formalnom i neformalnom obrazovanju u našoj državi.

Kada je u pitanju pristup koji se upotrebljava u mirovnom obrazovanju Galtung (2008) naglašava da svaki obrazovni oblik treba evaluirati u smislu njegove strukture i treba postaviti ova pitanja:

- Da li dozvoljava povratnu informaciju?
- Da li okuplja ljude u zajedničkom poduhvatu umjesto da ih razdvaja?
- Da li dozvoljava opće učešće i da li je ukupni oblik obrazovanja sposoban za samogenerisanu promjenu?
- Postoji li dijalog koji uključuje učesnike, a ne samo poruka koja se prenosi u obrazovnom okruženju?

Za Haavelsruda (2008) oblici mirovnog obrazovanja su u suprotnosti s antidijaloškim metodama, koje rezultiraju reprodukcijom propisanog "starog" znanja i nedostatkom proizvodnje "novih" znanja. Prema njegovom mišljenju ovo bi dugoročno gledano, moglo biti primjer kulturnog nasilja ako se uskrati učešće učenika u razvoju sadržaja (uključujući samu akciju). To bi značilo da se autonomija i kreativnost ne nagrađuju (ili se direktno ili indirektno kažnjavaju). Ovo opet može rezultirati neaktivnim učenicima bez mogućnosti da se sami uključe u rješavanje problema.

No, kako bi trebalo da mirovno obrazovanje bude organizirano i implementirano? Koji su to pristupi i metode koji doprinose stvaranju atmosfere saradnje i mira, atmosfere u kojoj cvjetaju poštovanje za razlike, suosjećanje, osjetljivost za druge, razvija se empatija, aktivno slušanje i nenasilno rješavanje konflikata između učenika?

Reardon (prema Harris, 1993) navodi da mirovno obrazovanje u bilo kojoj disciplini uključuje učenje putem otkrivanja, te metodologiju zasnovanu na kritičkom mišljenju, dok Harris (1990, prema Harris 1993) smatra da mirovno obrazovanje koristi metodologiju kooperativnog učenja kako bi smanjilo naglasak na takmičenju između učenika te doprinijelo razvoju onoga što on zove mirovna pedagogija (u ovom radu to nazivamo mirovna metodika). Kada je u pitanju metodologija zasnovana na kritičkom mišljenju, potrebno je napomenuti RWCT (*Reading and Writing for Critical Thinking*) tehnike. Neke od tehnika koje ovdje spadaju su: cik-cak šema čitanja, riblja kost, INSERT (Interactive Noting System for Reading and Thinking), IDEAL strategija (Identify, Define, Explore, Act, Look), Bloomova kocka, te Euler-Venn dijagram (Belova, Arkhipova, Gavrikova, Kosareva, Nikolskaya, 2020).

Ćurak i Adilović (2021) ističu da obrazovanje učenika za mir, pored kurikularne mirovne reforme, potrebuje i različite metode rada, istraživačko okruženje i projektne aktivnosti pri tome strateški pristupajući problemu sukoba i nasilja. Dalje citirajući Bell Brooks-a, govore o obrazovanju kao „praksi slobode“, u kojoj se ističe važnost aktivnog učešća umjesto pukog pasivnog pristupa i konzumiranja podataka. Ovakav pristup se bazira na dijalogu, poštivanju te istraživanju suprotnog mišljenja, drugačijeg (identitarnog) opredjeljenja i na kraju razmjeni znanja i iskustava.

Prema Jenkins (2019) mirovno obrazovanje treba da se odlikuje pristupima koji su usmjereni na učenika, reflektivni (lični, kritički, spekulativni i promišljeni), integrativni, zasnovani na propitivanju, kooperativni i suradnički, usmjereni na razmišljanje i predviđanje budućnosti, usmjereni na zauzimanje perspektiva i ispitivanje pogleda na svijet, utemeljeni na rješavanju i transformaciji sukoba, ispunjeni reflektivnim, angažujućim i dubokim praksama slušanja.

Navarro-Castro i Nario-Galace (2019) pristupe podučavanju i učenju koji su kompatibilni s ciljevima mirovnog obrazovanja opisuju kao holističke, participativne, kooperativne, iskustvene i humanističke. Prema ovim autoricama *holističko učenje* se ne ograničava samo na parametre činjenica i pojmova, te promovira kognitivne, afektivne i bosnevioralne ciljeve učenja. Ono se temelji na razvijanju svijesti o uzrocima i posljedicama nasilja i mira, izgradnji osjećaja brige i društvene odgovornosti te pozivu na akciju počevši od vlastite promjene do promjene na društvenom nivou. *Participativno učenje* znači omogućavanje učenicima da propituju, dijele i sarađuju te da se uključe u dijalog sa nastavnikom i ostalim učenicima. U ovom procesu

nastavnik djeluje više kao facilitator nego autoritet. *Kooperativno učenje* znači omogućiti učenicima da rade zajedno i uče umjesto da se takmiče jedni s drugima. Učenici uče da se oslanjaju jedni na druge, a uspjeh aktivnosti učenja ovisi o doprinosu svakog od njih. *Iskustveno učenje* znači učenje kroz preradu nečijeg iskustva iz aktivnosti započetih u učionici. Dakle, predavanja su svedena na minimum. Učenici stvaraju ideje i formiraju svoje koncepte iz svojih iskustava ili aktivnosti. U *humanističkom učenju* naglašava se društveni, lični i afektivni rast učenika te su pojedinci prihvaćeni onakvima kakvi jesu. Nastavnici su u humanističkoj učionici empatični i afirmativni. Pokazuju interesovanje i brigu za dobrobit svojih učenika, podstiču brigu i poštovanje jednih prema drugima te osjetljivost na različitost u učionici.

Slično prethodno navedenim autorima i Sampere (2013) u pristupe i metode mirovnog obrazovanja ubraja kooperativno učenje i oblike koji omogućavaju aktivno učešće učenika. Pored toga dodaje i *socio-afektivnu metodologiju* za učenje za koju kaže da se sastoji od „istinskog doživljavanja situacije na kojoj treba raditi, kako bi se dobilo iskustvo iz prve ruke koje dozvoljava da razumijemo i osjećamo na čemu zaista radimo. Ovo nas motivira da istražujemo, i ukratko, razvijemo empatičan stav, uzimajući u obzir svoje vrijednosti i ponašanje, što dovodi do preobraženog angažmana¹⁴“ (Sampere, 2013: 51). Ovo što Sampere naziva socio-afektivnom metodologijom, po našem mišljenju odgovara iskustvenom učenju, te dijelom holističkom pristupu, naročito pozivu na akciju počevši od vlastite promjene do promjene na društvenom nivou. Ova autorica također napominje da učenje treba da bude društveni događaj te metode koje se koriste treba da povezuju učenike s njihovom okolinom, ali i da podržavaju ovu konekciju. U ove metode ubraja: rad na projektima, učenje kroz društveni angažman¹⁵, izlete i posjete, eksperimente, intervju, posjete čitanju knjiga, teatru i kinu. Na ove metode dodaje još i igranje uloga, simulacije i dramatizaciju, reflektivne prakse te učenje kroz igru.

Kester (2008) kroz kreiranu PEP (Peace Education Program) matricu navodi sljedeće pristupe i metode: dijade, studije slučaja (mirnih zemalja), storytelling (iskustava), brainstorming (vrsta nasilja i alternativa), istraživanje i aktivnosti diskusije, kooperativne aktivnosti, pisanje

¹⁴ Originalni tekst: “consists of truly experiencing the situation that is to be worked on, so as to gain first-hand experience that allows us to understand and feel what we are working on. This motivates us to investigate and, in short, develop an empathetic attitude that makes us consider our values and behaviour, which leads to transformational engagement.” Prijevod s engleskog jezika izvršila autorica.

¹⁵ Obrazovni pristup koji kombinuje procese učenja i društvenog angažmana u zajednici unutar dobro organiziranog projekta u kojem učesnici uče dok rade na stvarnim potrebama svog okruženja kako bi ga poboljšali (Sampere, 2013).

reflektivnog dnevnika, simulacije (istraživanja i vijesti), igranje uloga, diskusije u manjim grupama, diskusije u velikoj grupi, brainstorming (alternativnih završetaka) te aktivnost kreiranja grupa.

Kao što možemo vidjeti većina autora naglašava da pristupi i metode koji se koriste treba da budu usmjereni na učenika, da potiču aktivnosti učenika kako unutar obrazovnog procesa, tako i van njega, da se zasnivaju na kooperativnom učenju, kako bi inspirisali učenike da sarađaju u procesu učenja, ali i van njega, tj. da svoje ponašanje unutar procesa učenja prenose i modeliraju i u svakodnevnim životnim situacijama. Zaista mirovno obrazovanje (ali i obrazovanje općenito) treba da bude samo početna tačka isprobavanja naučenog, a da ono što se dešava u učionici, na radionici ili bilo gdje u procesu učenja, zaživi u svakodnevnim životnim situacijama, jer bez toga se gubi svrha i smisao ovog procesa. Na kraju ovog poglavlja predstavljamo Venov dijagram s pristupima, strategijama, tehnikama i metodama mirovnog obrazovanja koje predlažu Reardon i Cabezudo (2002) te Navarro-Castro i Nario-Galace (2019).

Shema 5. Venov dijagram metoda, strategija, pristupa i tehnika mirovnog obrazovanja prema Navarro-Castro i Nario-Galace (lijevo), Reardon i Cabezudo (desno), zajedničke (sredina)¹⁶

¹⁶ Za detaljan opis bilo koje od ovih strategija/metoda/pristupa/tehnika upućujemo na radove autorica koji se mogu naći u popisu literature. Opise je moguće naći od 163. do 167. stranice (Navarro-Castro i Nario-Galace, 2019) te od 71. do 74. stranice (Reardon i Cabezudo, 2002).

Navarro-Castro i Nario-Galace navedeno nazivaju strategije učenja i podučavanja, dok ih Reardon i Cabezudo nazivaju pristupima, metodama i tehnikama te strategijama podučavanja. Neki od ovih pristupa pojavljuju se kod oba para autorica te smo ih stavili u sredinu i naznačili kao zajedničke. Neki od njih su nazvani isto, dok se kod nekih koriste različiti nazivi, ali se odnose na isti pristup. Za neke od pobrojanih strategija/metoda/pristupa/tehnika nam se više čini da su prijedlozi aktivnosti šta bi se moglo raditi, negoli način na koji bi se nešto moglo raditi. Za nas strategija/metoda/pristup/tehnika označavaju način kako nečemu pristupiti i kako to realizirati, neovisno o samom sadržaju. Npr. postavljanje očekivanja, izvještavanje grupnog rada, procjena učenja (Reardon i Cabezudo, 2002) nam se više čini kao prijedlog za aktivnost, tj. šta bismo mogli raditi, ali način na koji to implementiramo je nešto drugo. Isto važi i za čitanje/pisanje mirovnih citata, uparivanje učenika (twinning), korištenje dijagrama i grafika, korištenje globusa i mapa (Navarro-Castro i Nario-Galace, 2019). Prvo dvoje se također čini kao prijedlog aktivnosti, dok je drugo dvoje prijedlog koja sredstva koristiti u procesu mirovnog obrazovanja. Općenito u literaturi na temu metoda mirovnog obrazovanja ne postoji jasno razgraničavanje između oblika rada, pristupa rada te metoda kao takvih. Autori vrlo često naizmjenično koriste različite nazive poput pristup, metoda, tehnika, oblik, strategija itd. Smatramo da je potrebno da se unutar polja mirovnog obrazovanja napravi jedna potpunija i jasnija sistematizacija metoda mirovnog obrazovanja, da se jasno razgraniče oblici i pristupi rada te da se kreira baza koja bi pomogla nastavnicima, edukatorima i facilitatorima da svoje programe, učionice i radionice učine mirovno senzitivnim¹⁷.

¹⁷ U našoj shemi 1 koja se nalazi na stranici 16 pokušali samo napraviti razgraničenje između metoda i pristupa mirovnog obrazovanja. Svakako da se možda s takvim jednim razgraničavanjem neće svi složiti, ali shema može poslužiti kao početna tačka za dalje unapređivanje i kreiranje pomenute baze.

SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI - PREGLED NAJBITNIJIH PROGRAMA MIROVNOG OBRAZOVANJA PRIJE 2012. GODINE

U Bosni i Hercegovini su implementirani mnogi programi mirovnog obrazovanja nakon razornog rata, koji je ostavio oko 104 000 mrtvih (Zwierzchowski i Tabeau, 2010), oko 2,2 miliona raseljenih unutar i izvan zemlje (UNHCR, 2017), uništenu infrastrukturu (Zvijerac, 2016) i potpuno razorene odnose među etničkim grupama. Zemlja do danas ostaje etnički i vjerski segregirana i podijeljena po etničkim linijama zbog mnogih faktora, uključujući ratnohuškačku politiku, loše strukturiran obrazovni sistem i konfliktne grupne narative, između ostalog.

U ovom poglavlju predstaviti ćemo neke od inicijativa mirovnog obrazovanja koje su implementirane u našoj državi u periodu koji ne pokriva naše istraživanje, dakle do 2012. godine. Broj inicijativa neformalnog mirovnog obrazovanja daleko je veći od inicijativa u formalnom obrazovanju. Budući da smo ograničeni prostorom, ne možemo pokriti sve inicijative, ali sigurno ih je mnogo više nego što možemo ovdje opisati.

Jedan od prvih programa koji se pojavio u Bosni i Hercegovini, a čije sadržaje možemo ubrojiti u sadržaje mirovnog obrazovanja jeste **Civitas@BiH**. Program se pojavio kao pilot projekt školske 1996/97. godine, pod vodstvom USIA (United States Information Agency). Oko 43% osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini je koristilo ovaj program do 1999. godine, a 10. maja 2000. godine, nakon pritiska od strane međunarodne zajednice na entitetska ministarstva obrazovanja, napravljen je međuentiteski dogovor da se građansko obrazovanje uvede kao zaseban i obavezan predmet u škole (Brilliant 2000, prema Hara 2012). Danas Civitas djeluje kao obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava, te se nastava građanskog obrazovanja i dalje odvija u školama širom Bosne i Hercegovine. Tijekom godina dolazilo je do određenih manjih izmjena, ali program se i dalje odvija unutar sistema formalnog obrazovanja. Na web stranici Civitas-a navodi se da je predmet građanskog obrazovanja poznat pod nazivima *Osnovi demokratije*, *Osnove demokracije* i *Građansko obrazovanje* u osnovnim školama, odnosno kao nastavni predmet *Demokratija i ljudska prava* i *Politika i gospodarstvo, demokracija i ljudska prava* u srednjim školama. Pored ovoga Civitas je razvio i program građanskog obrazovanja za vrtiće, te organizirao obuku za 36 odgajatelja iz cijele Bosne i Hercegovine. Također potpisan je i Sporazum o saradnji sa svim javnim univerzitetima u Bosni i Hercegovini u cilju uvođenja

sadržaja građanskog obrazovanja na visokoškolskim ustanovama, no detaljnijih informacija o ovome procesu nema.

Iz ugla mirovnog obrazovanja bitno je reći nešto o sadržajima¹⁸, metodama i pristupima, ali i ishodima ovog školskog predmeta. U Planu i programu za nastavni predmet Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava za osnovne škole ističe se da su ishodi ovog predmeta, između ostalog, spremnost na saradnju, kompromis i mirno rješavanje sukoba, poštivanje tuđeg mišljenja i različitosti, tolerancija, predanost vrijednostima kao što su pravda, sloboda, jednakost. U istom dokumentu navode se i vrijednosti kao što su nepovredivost ljudskog života, lične slobode i poštenje, prihvatanje odgovornosti, jednakost vrijednosti i prava svih ljudi, ravnopravnost spolova, pravda, pravednost te solidarnost sa onima koji su na bilo koji način nemoćni i ranjivi ili u manjini, te stoga treba razvijati potrebu da se njihova prava zaštite. Kada su u pitanju sadržaji u dokumentu se navodi da su oni „usmjereni na sticanje znanja i vještina koje mogu da osposobe učenike za slobodno izražavanje mišljenja i stavova, argumentovanu i nenasilnu komunikaciju, mirno rješavanje konflikata, uspostavljanje kritičkog stava prema sebi i zajednici, odgovorno i autonomno djelovanje u školi i zajednici“ (Plan i program predmetne nastave Obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, 2012: 6). Slični ishodi, sadržaji i vrijednosti navode se i u Nastavnom planu i programu za predmet Demokratija i ljudska prava za srednje škole.

Kada je u pitanju metodički dio nastavnici se upućuju na korištenje kooperativnog i problemskog učenja (npr. Projekt građanin), interaktivnih radioničkih oblika rada, korištenje audiovizuelnih materijala i elektronskih nastavnih sredstava, te korištenje diskusije i debate. Pored toga savjetuje im se i korištenje metode igranja uloga, simulacija, brainstorming-a, refleksije, konstruktivnog i kreativnog dijaloga, kao i ohrabrivanje učenika na samostalno istraživanje i prikupljanje podataka na terenu. Civitas je također kreirao i poseban vodič za nastavnike s detaljnim didaktičko-metodičkim uputama.

Iz ove kratke analize možemo vidjeti da ovaj nastavni predmet u sebi obuhvata neke od sadržaja, znanja, vještina i vrijednosti koje su karakteristične za mirovno obrazovanje, a pored toga metode i pristupi odgovaraju onima koje se koriste u programima obrazovanja za mir. Svakako pitanje stoji koliko se ovo što je teorijski predstavljeno zaista i realizira u praksi.

¹⁸ Detaljan opis tema i sadržaja, kao i ishoda učenja moguće je naći u Planu i programu za nastavni predmet Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava te Nastavnom planu i programu za predmet Demokratija i ljudska prava. Oba ova dokumenta dostupna su na stranici Civitas-a, a direktne linkove moguće je naći u popisu literature.

Drugi program koji je direktno vezan za mirovno obrazovanje, pojavio se u našoj državi 2000. godine te je nosio naziv **Education for Peace (EFP)**. Program je trajao sve do 2012. godine u nekoliko faza i oblika, a bio je realiziran u okviru formalnog sistema obrazovanja. Program je razvijen i implementiran od strane The International Education for Peace Institute i Education for Peace Institute of the Balkans, a u saradnji s Ministarstvom vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, Ministarstvom civilnih poslova Bosne i Hercegovine, 13 ministarstava obrazovanja, devet pedagoških zavoda te OSCE-om (Odjel za obrazovanje) i podrškom velikog broja donatora.

Clarke-Habibi (2005) navodi da je program započeo kao dvogodišnji pilot projekt (2000. - 2002.) u tri osnovne i tri srednje škole u Sarajevu, Banjaluci te Travniku/Novoj Bili. U ovoj fazi učestovalo je oko 400 učitelja, nastavnika te školskog osoblja, 6 000 učenika te preko 10 000 roditelja i članova obitelji. U svojoj sljedećoj fazi (2003. - 2005.) program je implementiran u 100 novih škola, obuhvatajući 5 000 učitelja i nastavnika, te je pored toga 200 učitelja i nastavnika bilo dijelom EFP treninga. Oni su poslije služili kao facilitatori i savjetnici u ovoj drugoj fazi implementacije. Od januara 2005. godine program je uveden u još četiri škole, obuhvatajući dodatnih 250 učitelja i nastavnika te 2 500 učenika (OSCE, 2008).

Hajir i Brooks (2020) ističu da je nakon svoje evidentne efikasnosti, program dobio lokalnu i međunarodnu podršku, masovno se proširivši. Od 2007. do 2012. godine uveden je u još 1.000 škola (osnovnih i srednjih) i u nekim predškolskim ustanovama. U svojoj posljednjoj fazi EFP je 2012. godine predstavljen kao centralni dio reforme obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Sva ministarstva obrazovanja, univerziteti i pedagoški zavodi odobrili su da se u potpunosti integriše u sve osnovne i srednje škole. Nakon ove posljednje informacije o potpunom integriranju EFP-a u sve osnovne i srednje škole, nismo uspjeli naći bilo kakve dodatne informacije o programu. Sudeći po tome u kakvom se stanju naš obrazovni sistem nalazi, ali i u kakvoj smo političkoj situaciji, ovaj mandat i odobrenje su ostali samo slovo na papiru.

Iz perspektive mirovnog obrazovanja bitno je istaći da je ovo program koji je zasnovan na holističkom pristupu obrazovanju formuliranom u okviru mirovnog pogleda na svijet koji se odlikuje pozitivnom, transformativnom vizijom koju karakteriše priznavanje jedinstva čovječanstva i zemlje, fundamentalna važnost jedinstva u različitosti, primjena standarda pravde i jednakosti, te praksa jedinstvenog nekonkurentnog odlučivanja i rješavanja sukoba (Clarke-

Habibi, 2005). Nastavnici integriraju principe mira u svakodnevnu nastavu svake predmetne oblasti i za učenike svih razreda. Mir, kao i njegovi preduslovi na ovaj način postaju tzv. transverzalne teme (Brabeck, 2001) ili pankurikularni okvir kroz koji se izučavaju svi predmeti, kao i „skriveni kurikulum“ (Bar-Tal, 2002, prema Clarke-Habibi, 2005).

Glavne aktivnosti programa uključivale su obuku nastavnika i školskog osoblja, uvođenje EFP koncepta učenicima u svakoj učionici, korištenje umjetnosti za istraživanje dinamike mira i promoviranje interakcije između školskih zajednica koje učestvuju kroz održavanje „mirovnih događaja“ među zajednicama. Nastavnici su kroz treninge i seminare bili educirani o temama i sadržajima¹⁹ mirovnog obrazovanja te pedagoškim alatima koji bi mogli olakšati integraciju principa mira u svaku temu lekcije.

Sudeći po svemu iznesenom ovaj program karakterisala je dugoročnost, sistemski i holistički pristup mirovnom obrazovanju. Za razliku od Civitasovog programa koji je vezan za zaseban predmet, kroz Education for Peace sadržaje mirovnog obrazovanja nastojalo se implementirati transdisciplinarno i u svakodnevnoj predmetnoj nastavi. Za naše društvo bilo bi izuzetno bitno da se jedan ovakav pristup usvoji u našim školama i univerzitetima te da zaista postane integrativni dio naše obrazovne stvarnosti. Međutim ovakav pristup ne može biti projektno ili programski koncipiran i nametnut izvana, on mora poteći od i unutar sistema te od ljudi koji čine taj sistem.

Konačno, treći program koji ćemo predstaviti, tiče se jedne, po našem mišljenju, vrste mirovnog obrazovanja, a to je međuvjersko obrazovanje. U pitanju je inicijativa **Kultura religija**, koja je pokrenuta 2000. godine kada je na Konferenciji ministarstava obrazovanja donesena odluka za provođenje obrazovne reforme kako bi se eliminisala segregacija u školama u našoj državi. Pilot-projekt je pokrenula donatorska zajednica, a na terenu su podršku pružili OSCE (Odjel za obrazovanje), Goethe Institut te Sarajevski Otvoreni Centar.

U okviru inicijative kreiran je školski predmet koji bi učenike učio o četiri glavne religije koje se prakticiraju u Bosni i Hercegovini, te je u početku uveden u 21 školu u oba bosnanskohercegovačka entiteta (Ćudić, 2009), a sa ozbiljnim uvođenjem ovog pilot predmeta počelo se 2004. godine (OSCE, 2007).

¹⁹ Spisak tema i pitanja o kojima se razgovaralo na treninzima, moguće naći u Clarke-Habibi, S. (2005). Transforming Worldviews: The Case of Education for Peace in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Transformative Education*, 3 (1), 33-56.

Od samog početka uvođenje Kulture religija nailazilo je na otpor i probleme²⁰, kako od pojedinih ministarstava tako i od vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, a Katolička Crkva je u potpunosti blokirala uvođenje predmeta u kantone s hrvatskom većinom. Predmet je bio neujednačeno uveden u Republici Srpskoj, te u kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu. U Federaciji je bio uведен u pojedine škole u Zeničko-dobojskom kantonu te u srednje škole u Goraždu, dok je prema izvještaju OSCE-a predmet bio prisutan u svim školama u Kantonu Sarajevo te Tuzlanskom kantonu. U Brčko Distriktu se predavao samo u Gimnaziji Brčko. Ćudić (2009) navodi da je u Republici Srpskoj predmet uveden kao pilot-projekt koji je trajao od februara do jula 2009. godine, u svih 87 srednjih škola.

Posljednji izvještaj vezan za ovaj predmet navodi da se od 2011. godine pod istim imenom, ali s potpuno drugačijim pristupom, implementira izborni predmet u srednjim školama Kantona Sarajevo, kao alternativni predmet za vjeronauku, dok se u svim srednjim školama Republike Srpske, implementira nastavna jedinica vezana za kulturu religija u okviru predmeta Demokratija i ljudska prava, a sličan predmet, malo drugačijeg nastavnog plana i programa implementira se i u Tuzlanskom kantonu (Gavrić, Aganović, 2011).

Po našem mišljenju dimenzija mirovnog obrazovanja ovog predmeta ogleda se u činjenici da je ovaj predmet trebao da podstakne bolje razumijevanje među učenicima različitih vjerskih pozadina, kao i poštovanja drugačijih vjerskih ubjeđenja. Konkretno Popov i Ofstad (2006) navode da su ciljevi predmeta Kultura religija:

- Sticanje znanja o religijama, s naglaskom na religije u Bosni i Hercegovini;
- Razumijevanje značaja religije kao važnog faktora u oblikovanju i razvoju različitih kultura i civilizacija;
- Razvijanje svijesti o religijskim tradicijama, vjerovanjima i praksi, s naglaskom na ono što je karakteristično za Bosnu i Hercegovinu;
- Podsticanje tolerancije i razvijanje intelektualnih sposobnosti za prihvatanje univerzalnih religijskih vrijednosti;
- Razvijanje vještine dijaloga i poštivanja ljudi drugih ubjeđenja.

²⁰ Više detalja oko uvođenja ovog predmeta, te problema i prepreka koje su se javljale moguće naći u izvještaju OSCE-a „Towards Inter-Religious Understanding in Bosnia and Herzegovina: A Status Report on the Pilot Course Culture of Religions“ iz 2007. godine.

I ova inicijativa se odnosi na jednopredmetni pristup, baš kao i inicijativa Civitas-a. To je s jedne strane i razumljivo s obzirom na specifične sadržaje koji se izučavaju unutar ovog predmeta, no općenito gledajući pored znanja koja je predmet imao za cilj da razvija, bitna dimenzija ove nastave ogledala se i u razvoju vrijednosti/stavova koji bi smanjili animozitet među različitim vjerskim skupinama te doprinijeli boljoj socijalnoj koheziji u društvu. Predmet kao takav su predavali nastavnici koji su prolazili posebnu obuku, kako sadržajnu, tako i metodičku, kako se nastava ne bi svela na puko prenošenje činjenica o svakoj od religija. Uglavnom su to bili nastavnici sociologije i filozofije, kao i oni koji su predavali vjeronauku. Upravo jedna od najvećih zamjerki vjerskih zajednica bila je da predmet ne mogu podučavati neteolozi. Predmet je podučavan na različitim nivoima obrazovanja, tj. u Republici Srpskoj u 9. razred osnovnih škola, dok su škole u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko Distriktu nudile predmet u prvom razredu srednjih škola (a čak je i ovo variralo, te se predmet mogao naći i u viši razredima srednjih škola).

Iako je od samog početka uvođenje ovog predmeta popraćeno problemima i izazovima, te je i sam proces bio neujednačen, i nije se dovoljno pažnje posvetilo njegovom monitoringu i evaluaciji, smatramo da je jedan ovakav predmet ili barem nekoliko nastavnih jedinica unutar postojećih nastavnih predmeta od izuzetne važnosti za naše društvo koje karakteriše prisustvo različitih religija, njihov višestoljetni zajednički život, te vremenski periodi kada je religija instrumentalizirana za potrebe politike, ali i nasilja. Raduje nas da trenutno u pojedinim kantonima postoje inicijative slične ovoj.

Na kraju poglavlja treba spomenuti i dvije jako bitne inicijative na nivou visokoškolskog obrazovanja. Jedna od njih je **Odsjek za sigurnosne i mirovne studije** na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Najstariji nastavni plan i program prema informacijama na web stranici Fakulteta političkih nauka datira iz 2010/2011. studijske godine. Iz uvida u nastavni plan i program, zaključili smo da se predmeti²¹ više fokusiraju na sigurnost, negoli na mir, ali postoje predmeti koji se odnose i na mir, poput predmeta „Studije mira“, „Rod, mir i sigurnost“, „Studije holokausta i genocida“, te „Mirovne operacije i humanitarne intervencije“. No, prema aktuelnom

²¹ Za više informacija i kompletan popis predmeta koji se izučavaju na ovim studijama, čitatelje upućujemo na web stranicu Fakulteta političkih nauka, konkretno na link: <https://fpn.unsa.ba/b/npp-ba/odsjek-za-sims-nastavni-planovi-i-programi-syllabus/>.

nastavnom planu i programu, svi navedeni predmeti, izuzev posljednjeg izučavaju se na posljednjoj, petoj godini studija.

Na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu studenti izučavaju predmet **Interkulturalni odgoj**. Prema informacijama sa stranice Odsjeka predmet je prvi put uveden od 2008/2009. akademske godine, na drugom ciklusu studija u VIII semestru. U posljednjem dostupnom nastavnom planu i programu iz 2019/2020. studijske godine, predmet se izučava na prvom ciklusu studija u VI semestru. Kao sadržaj predmeta navode se između ostalog pojmovna određenja multikulturalizam, interkulturalizam, kulturalni pluralizam, promoviranje razumijevanja među različitim kulturama, nacijama, rasnim i religijskim grupama i stalna nastojanja za očuvanjem pravde, slobode i mira među narodima, stereotipi i predrasude, nenasilno rješavanje konflikata, interkulturalna osjetljivost, interkulturalne kompetencije nastavnika/stručnih saradnika, nastavne metode i oblici rada u interkulturalnom odgoju. Kao metode izvođenja nastave koriste se metoda usmenog izlaganja, metoda razgovara, metoda čitanja i rada na tekstu, metoda pisanja te metoda kooperativnog učenja.

Bitno za napomenuti jeste i da se sadržaji i teme koji se tiču mirovnog obrazovanja pojavljuju i u drugim predmetima poput „Sociologije odgoja“, „Sociologije obrazovanja“ (gdje se eksplicitno navodi obrazovanje za mir kao jedan od sadržaja predmeta), „Odgoj za građanske kompetencije“ (navodi se odgoj za mir i nenasilno rješavanje sukoba kao tematska jedinica), te „Pedagoška antropologija“ (tretiraju se pitanja identiteta – etničkog, religijskog, kulturnog i rodnog)²². Teme vezane za mir zasigurno se izučavaju i na drugim odsjecima i fakultetima Univerziteta u Sarajevu, no zbog ograničenog obima ovog rada nećemo ih detaljno razmatrati.

Do 2012. godine u Bosni i Hercegovini bilo je mnogo više inicijativa mirovnog obrazovanja, posebno onih koje su se odvijale u kontekstu neformalnog obrazovanja, ali oduzelo bi nam previše prostora da iste navodimo i opisujemo u našem radu. Zbog toga smo se koncentrisali na gore opisane inicijative, jer smo smatrali da su one imale ili imaju najviše odjeka i efekta, iako je za neke od njih implementacija bila izazovna i spočitavana. U sljedećem dijelu rada koncentrisat ćemo se na istraživanje te inicijative koje smo mapirali i analizirali u periodu od 2012. do 2022. godine.

²² Detaljan opis svakog od ovih predmeta, uključujući tematske cjeline, ishode učenja i metode izvođenja nastave moguće naći na web stranici Filozofskog fakulteta na sljedećem linku: <https://www.ff.unsa.ba/index.php/bs/2014-12-15-22-44-33>.

II METODOLOŠKI DIO RADA

Predmet istraživanja

Mirovno obrazovanje predstavlja važan pristup u izgradnji mira, usmjeren na razvijanje vještina, vrijednosti i stavova koji promiču nenasilnu komunikaciju, međusobno razumijevanje i izgradnju društva temeljenog na poštovanju i zajedničkom životu.

U kontekstu Bosne i Hercegovine, društvu obilježenom postkonfliktnim izazovima, podjelama i traumama, mirovno obrazovanje zauzima ključno mjesto kao alat za prevazilaženje prošlih sukoba i jačanje međusobnog povjerenja među mladima i širom zajednica. Nakon rata u Bosni i Hercegovini, različite organizacije i institucije bavile su se ovom tematikom kroz programe u formalnom i neformalnom obrazovanju, nudeći prilike za razmjenu iskustava, interkulturalnu saradnju i izgradnju mirovnih kapaciteta.

Analiza ovih inicijativa je od ključne važnosti kako bi se bolje razumio njihov doprinos promociji mira i pomirenja, identificirali izazovi i uspjesi, te omogućilo planiranje i razvoj učinkovitijih programa u budućnosti. U okviru ovog istraživanja vrši se mapiranje i analiza inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini u periodu od 2012. do 2022. godine kako bi se dobio cjelovitiji uvid u dosadašnji rad u ovoj oblasti.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je mapirati i analizirati inicijative mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini od 2012. do 2022. godine kako bi se utvrdile njihove karakteristike, metode te uspjesi i izazovi implementacije.

Zadaci istraživanja

U skladu s postavljenim ciljem istraživanja formulirani su sljedeći zadaci:

1. Izvršiti inicijalno mapiranje inicijativa mirovnog obrazovanja implementiranih u Bosni i Hercegovini u periodu od 2012. do 2022. godine;
2. Analizirati mapirane inicijative u odnosu na teme, metode rada, ciljne skupine i mjesto implementacije;
3. Klasificirati mapirane i analizirane inicijative u postojeće vrste mirovnog obrazovanja;

4. Identifikovati ključne uspjehe mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, kao i izazove koji se javljaju prilikom implementacije inicijativa mirovnog obrazovanja.

Istraživačka pitanja

1. Koje su inicijative mirovnog obrazovanja implementirane u Bosni i Hercegovini u periodu od 2012. do 2022. godine?
2. Koje teme iz oblasti mirovnog obrazovanja su prisutne u mapiranim inicijativama?
3. Koje metode mirovnog obrazovanja su korištene u mapiranim inicijativama?
4. Kako se mapirane inicijative mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini razlikuju u pogledu ciljnih skupina i mjesta implementacije?
5. Koje postojeće vrste mirovnog obrazovanja pronalazimo u mapiranim i analiziranim inicijativama mirovnog obrazovanja?
6. Koji su ključni uspjesi mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, te koji izazovi se pojavljuju prilikom njegove implementacije?

Metode istraživanja

1. Deskriptivna metoda

Mužić (1999) ističe da deskriptivna metoda u istraživanju odgoja i obrazovanja predstavlja skup znanstveno-istraživačkih postupaka kojima se opisuju pojave u odgoju i obrazovanju, tj. ispituje se stanje, a time i njihove osobine, a bez obzira na njihove uzroke. Ovu metodu koristimo kako bismo opisali pojave do kojih se došlo prilikom prikupljanja podataka, obrade i interpretacije rezultata istraživanja. Također smo je koristili kako bismo opisali temeljne pojmove tj. šta je to mirovno obrazovanje, koje su njegove karakteristike, vrste, sadržaji, teme i metode.

2. Analiza sadržaja

Fajgelj (2007) navodi da se metoda analize sadržaja temelji na kodiranju teksta, odnosno poruka. Kodiranje teksta odnosi se na razvrstavanje jedinica analize u kategorije. Unutar našeg istraživanja ova metoda se koristi kako bismo analizirali, opisali i kategorizirali podatke dobijene iz anketnih upitnika, ali i podatke koje smo dobili pregledom i analizom web stranica i tekstova o mapiranim inicijativama.

3. Metoda komparacije

Metoda komparacije je metoda kojom se među pojavama, događajima ili predmetima pokušava uočiti sličnost, istaknuti zajednička obilježja ili različitosti. Komparacija se provodi na način da se prvo utvrde zajednička obilježja ispitivane pojave, a potom ona obilježja po kojima se te pojave razlikuju. Komparacijom se tako ističe ono što je tim pojavama zajedničko ili ono po čemu se razlikuju (Žugaj i dr., 2006, prema Čendo Metzinger i Toth 2020). Ovu metodu koristimo kako bismo usporedili mapirane i analizirane inicijative i uočili kako se to one razlikuju po pitanju ciljnih skupina i mjesta implementacije.

4. Metoda klasifikacije

Metodu klasifikacije u literaturi često nazivaju najstarijom i najjednostavnijom metodom. Klasificiranje se provodi pomoću različitih kriterija, ali na temelju jedinstvenog načela. Mora biti potpuna i adekvatna, pojmovi koji se klasificiraju moraju biti precizno određeni (Žugaj i dr., 2006, prema Čendo Metzinger i Toth 2020). Ovu metodu koristimo kako bismo mapirane i analizirane inicijative klasificirali unutar postojećih utvrđenih vrsta mirovnog obrazovanja koje nude Ian Harris te Navarro-Castro i Nario-Galace, a koje smo prethodno opisali u teorijskom dijelu rada.

Tehnike istraživanja

1. Kabinetsko istraživanje (desk research)

Prema Gell (2023) kabinetsko istraživanje, također poznato kao sekundarno istraživanje ili istraživanje u biblioteci, postupak je prikupljanja informacija i uvida analizom i sintezom postojećih podataka i izvora, umjesto provođenja primarnog prikupljanja podataka putem terenskog rada ili anketa. Ono uključuje pregled objavljenih izvještaja, članaka, studija i drugih javno dostupnih materijala kako bi se izdvojila vrijedna saznanja i donijele informirane odluke. Ovu tehniku koristimo kako bismo izvršili inicijalno mapiranje inicijativa mirovnog obrazovanja, koristeći se prethodnim studijama, napisanim radovima, te web stranicama organizacija i drugih aktera koje sadrže informacije o ovim inicijativama.

2. Anketiranje

Čolakhodžić (2021) navodi da je anketa istraživački postupak koji se koristi za postavljanje pitanja ispitanicima o činjenicama relevantnim za određeno naučno područje, koje su im poznate, ili o njihovim mišljenjima. Ključna odlika ankete je to što ispitanici odgovaraju na pitanja u pisanoj formi. U okviru ovog istraživanja, anketiranje se koristi za ispitivanje edukatora te organizatora koji su implementirali inicijative mirovnog obrazovanja kako bi se dobile informacije o temama, sadržajima, metodama, ciljnim skupinama, mjestu realizacije inicijativa te uspjesima inicijativa i izazovima njihove implementacije.

Instrumenti istraživanja

1. Kabinetsko istraživanje vrši se uz upotrebu tabele unutar koje su zabilježene inicijative mirovnog obrazovanja (*Prilog 1*);
2. Anketiranje se realizira pomoću anketnog upitnika koji je kreiran specifično za potrebe ovog istraživanja (*Prilog 2*);
3. Klasificiranje inicijativa vrši se koristeći matricu koja je napravljena za ovo istraživanje (*Prilog 3*). Matrica je kreirana oslanjajući se na tipologiju mirovnog obrazovanja Harris-a (2004), te Navarro-Castro i Nario-Galace (2019).

Uzorak istraživanja

Inicijalno mapiranje izvršeno je pregledom i analizom web stranica organizacija koje se bave pitanjima izgradnje mira u Bosni i Hercegovini, te članaka i dokumenata koji se bave temama iz opusa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, ali i regiji Zapadnog Balkana. Organizacije su identifikovane koristeći bazu podataka članica Mreže za izgradnju mira, te također Google pretraživanjem kombinacije pojmova „mirovno obrazovanje“ „Bosna i Hercegovina“ „obrazovanje za mir“ „izgradnja mira“, „peace education“, „education for peace“, „Bosnia and Herzegovina“. Spisak članaka i dokumenata koji su konsultirani nalazi se u *Prilogu 4*. Ispitanici, njih 23 ispunilo je anketni upitnik. Spisak organizacija koje su popunile anketni upitnik nalazi se u *Tabeli 1* unutar analize i interpretacije rezultata.

III ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Analiza i interpretacija rezultata

Cilj našeg istraživanja je bio prije svega izvršiti mapiranje postojećih inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini u periodu od 2012. do 2022. godine, a nakon toga i analizirati te inicijative. Analizu i interpretaciju ćemo započeti prikazom tabele inicijativa koje smo identificirali i mapirali kroz naše kabinetsko istraživanje i anketni upitnik.

Tabela 1

Pregled mapiranih inicijativa mirovnog obrazovanja

BR.	NAZIV ORGANIZACIJE	INICIJATIVE I PERIOD IMPLEMENTACIJE
1.	Inicijativa mladih za ljudska prava BiH (YIHR BiH)	• Budi inspiracija (2019 - 2020) • Dani Sarajeva u Beogradu (2007 - 2015) • Škole drugačijih sjećanja (2014 -) • Putujuća škola nacionalizma (2018 -)
2.	Muzej ratnog djetinjstva	• Radionice izgradnje mira (2019 -) • Edukativni seminari za nastavnike (2023 -) • Centar za mirovnu edukaciju (2023 -)
3.	Fondacija Mirovna Akademija	• Mirovna akademija/Peace Academy (2012, 2015, 2021 - 2023)
4.	Centar za nenasilnu akciju (CNA)	• Osnovni trening iz izgradnje mira (1997 -) • Trening iz izgradnje mira za studente i studentice iz Bosne i Hercegovine (2015 -)
5.	Centra za postkonfliktna istraživanja (PCRC)	• Uvijek postoji izbor: Građanska hrabrost u vremenima rata i mira (2015) • Holokaust i mir – lekcije iz prošlosti za budućnost (2015 -) • Razgovori u CPI (2017 -) • WARM Akademija (2019) • Škola za mlade Srebrenica (2020 -)
6.	Nansen dijalog centar (NDC) Mostar	• Nansen Model obrazovanja unutar „dvije škole pod jednim krovom“ (2015 -)
7.	Udruženje nastavnika historije/istorije/povijesti u BiH EUROCLIO HIP	• Alternativni kurikulum za historiju/istoriju/povijest u Bosni i Hercegovini

	BiH	• Univerzalne vrijednosti iz prošlosti za društvo budućnosti alternativni kurikulum za historiju/istoriju/povijest u Bosni i Hercegovini - doprinos promoviranju humanizma u nastavi istorije i suočavanju sa bh kontroverzama - priručnik za nastavnike • Promišljanja o univerzalnim vrijednostima: Primjeri dobre prakse u nastavi historije - priručnik za nastavnike • Treninzi za nastavnike o temama kako staviti fokus u podučavanju tema iz istorije na primjere univerzalne vrijednosti (2018 - 2023)
8.	Udruženje “Sara – Srebrenica”	• Mirovne inicijative “Za dobar komšiluk“ (2018 – 2022) • Međureligijski dijalog kao prevencija konflikta (n.d.)
9.	Catholic Relief Services (CRS)	• Program “Mirovno obrazovanje” u 6 kantona u 60 srednjih škola u okviru projekta PRO-Budućnost (2020 - 2023)
10.	Forum Ziviler Friedensdienst /forumZFD²³ (Forum civilna mirovna služba) u BiH	• Alliances for Peace Education in schools and local communities (2012 - 2022) • Edukativni kampovi za mlade iz Bosne i Hercegovine i Zapadnog Balkana: Challenge History 1/2/3 i The Future We Want 1/2 (2012 -) • Holokaust i mir – priručnik i trening za nastavnike (2015 -) • Peace Pedagogy Academic Summer Schools (2019 -)
11.	Centar za izgradnju mira – CIM	• Mirovni kampovi za mlade u Bihaću (2012 - 2014) • Međureligijska škola za mlade (2013 - 2016) • StaR - Societal Transformation and Reconciliation: mirovni kampovi i karavani za mlade (2018 - 2020) • Building local capacities for peace in Krajina: mirovni trening za nastavnike, mirovni

²³ Organizacija Forum Ziviler Friedensdienst (forumZFD) se od 10. 03. 2025. godine zove Pro Peace. U našem radu ćemo i dalje koristiti stari naziv, s obzirom da su inicijative koje smo mapirali provedene u periodu kada je organizacija nosila prvobitni naziv.

		trening za vjerske lidere, mirovni trening za mlade (2019)
12.	Udruženje „Centar za mirovno obrazovanje”	• Škola mira – program u saradnji s osnovnim školama; 7 ciklusa (2019 -)
13.	Humanitarna organizacija Genesis Project	• Mostovi povjerenja i saradnje - spajanje roditelja, nastavnika i učenika (2012 - 2022)
14.	Centar za obrazovne inicijative Step by Step	• Obrazovanje za pravično društvo • Nastavnici u akciji • Inicijativa za smanjenje nejednakosti u obrazovanju • Nastavnici su važni • Škola u srcu zajednice • Škola koja odgaja • Škola po mjeri djeteta • Nagrada za inovativne nastavnike • Regionalna konferencija edukatora (sve inicijative su dugoročne, te traju od 1995 +)
15.	PRONI: Centar za omladinski razvoj	• Proni Akademija Omladinskog Rada - komponente edukacije su konflikt i pomirenje (2012 - 2020)
16.	Helsinški odbor za ljudska prava	• Građanska misija obrazovanja (2017 - 2020)
17.	Peace Education Hub (PEH)/Centar za mirovno obrazovanje	• Ljetnih škola mirovne pedagogije za nastavnike, edukatore i mirovne aktiviste/Peace Pedagogy Summer School (2021 -) • Peace Pedagogies in Bosnia and Herzegovina promocija knjige (2023) • Webinar i radionice na teme iz oblasti mirovnog obrazovanja i obilježavanje Dana mira (2020 -)
18.	Udruženje za psiho-socijalnu podršku i bolju budućnost “Progres”	• Osnaženi mladi za održivu budućnost (2015 - 2017)
19.	UG Most Mira	• Teatarske produkcije u svrhu izgradnje mira (2012 -) • Democracy and Youth Programme (2013 -) • Architecture for Peace (2014 -)

20.	Regionalna kancelarija za saradnju mladih – RYCO	• SuperSchools (Superškole) – program školske razmjene za mlade na Zapadnom Balkanu (2021 – 2023; novi ciklus odobren)
21.	Youth for Peace/Mladi za mir	• YOUp Past, Present, Future (2018 - 2019) • P.A.C.E. – Peace and Conflict Education (2021) • Mirovno obrazovanje za mlade (2021 -)
22.	Udruženje “Prijateljice” sa partnerima u mreži Youth United in Peace	• Edukacije iz oblasti mirovnog obrazovanja za mlade iz regiona Zapadnog Balkana (1994 -)
23.	Omladinski resursni centar Tuzla	• Citizens Against Terrorism - CAT platforma u okviru koje su organizirane radionice, online kampanja, ulične akcije i kreativne radionice (2017 -) • Samit Y.O.U.N.G. o miru i sigurnosti u Bosni i Hercegovini (2022)

Analizom web stranica organizacija koje se bave izgradnjom mira, kao i pregledom članaka o mirovnom obrazovanju u Bosni i Hercegovini i širem regionu Zapadnog Balkana, identificirali smo 23 organizacije koje realiziraju programe usmjerene na mirovno obrazovanje. Na njihove adrese poslali smo upitnik, na koji su sve organizacije odgovorile. U tabeli je prikazan presjek inicijativa koje smo evidentirali kako putem kabinetskog istraživanja, tako i kroz odgovore na anketni upitnik. Važno je napomenuti da se ovaj pregled odnosi na period od 2012. do 2022. godine i predstavlja stanje do kojeg smo mi došli, ali nije konačan, budući da je u ovom razdoblju vjerovatno bilo i drugih inicijativa posvećenih mirovnom obrazovanju.

Već na prvi pogled uočava se da su neke inicijative započele i prije 2012. godine, ali su se nastavile implementirati u periodu obuhvaćenom ovim istraživanjem. Primjer toga je program „Dani Sarajeva u Beogradu“ (2007–2015), koji je realizirala Inicijativa mladih za ljudska prava BiH. Slično tome, Centar za obrazovne inicijative Step by Step, od svog osnivanja 1995. godine, kontinuirano radi na mirovnom obrazovanju, dok Udruženje “Prijateljice” u saradnji s mrežom Youth United in Peace provodi edukativne programe još od 1994. godine. Iako su ovi programi pokrenuti davnih 1990-ih, njihova implementacija se nastavila i u periodu od 2012. do 2022. godine, zbog čega su uključeni u našu analizu. Još jedan relevantan primjer dugotrajnog

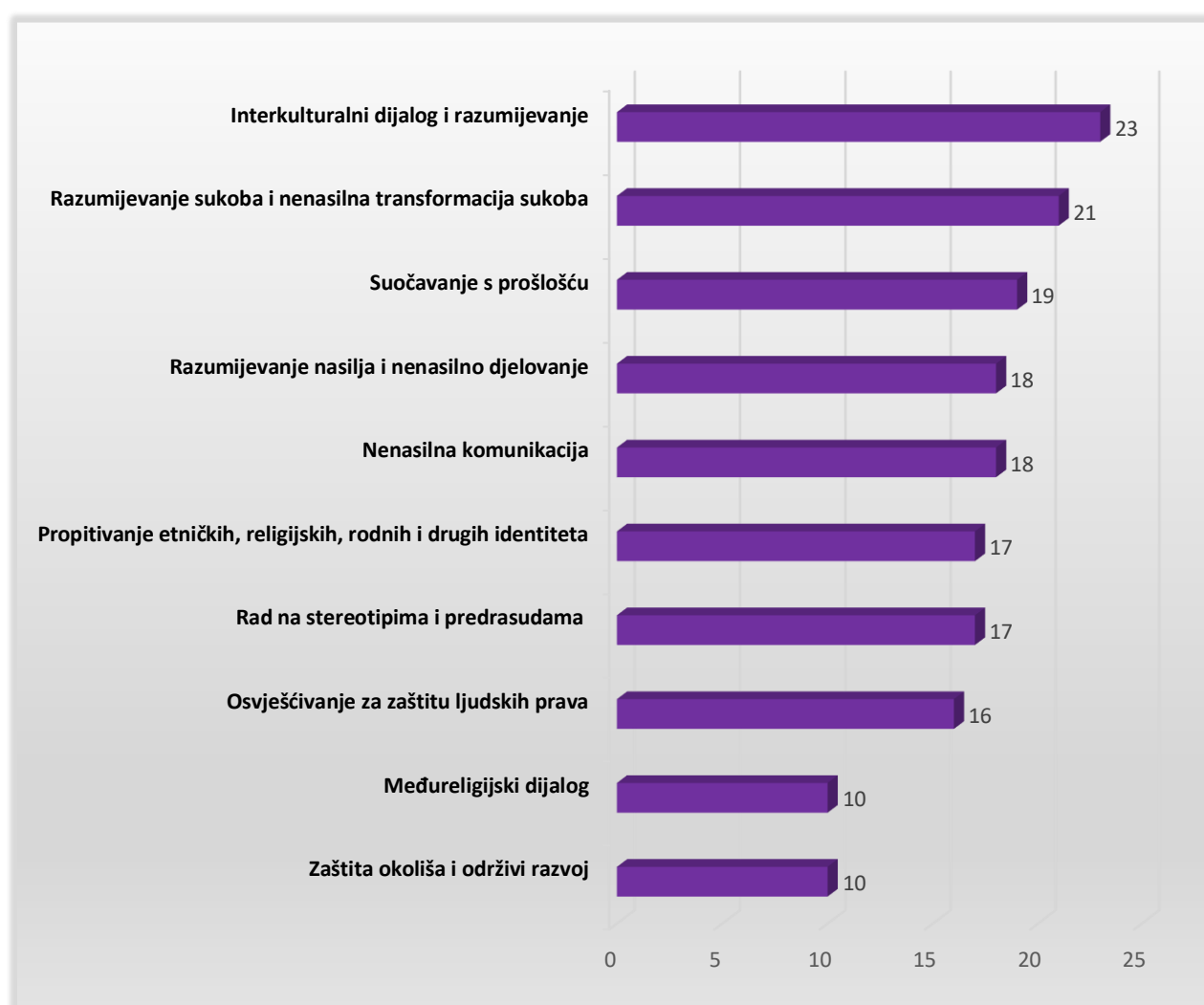
programa je „Osnovni trening iz izgradnje mira“, koji Centar za nenasilnu akciju (CNA) organizira od 1997. godine, ali je bio aktivan i u periodu istraživanja. S druge strane, iako su dvije inicijative Muzeja ratnog djetinjstva pokrenute 2023. godine, one su zabilježene u odgovorima ispitanika, pa ih, zbog njihove relevantnosti, uključujemo u tabelu i uzimamo u obzir u daljoj analizi.

Pored ovih zapažanja, treba istaći i da su neke inicijative regionalnog karaktera, tj. da se odnose na regiju Zapadnog Balkana²⁴ ili na neke od zemalja Zapadnog Balkana. Neke inicijative uključuju i učesnike iz drugih zemalja poput Hrvatske ili Njemačke. Svaka od inicijativa uključuje Bosnu i Hercegovinu, te neke od ovih zemalja. Već pomenuti program „Dani Sarajeva u Beogradu“ (Inicijativa mladih za ljudska prava BiH) je regionalnog karaktera te obuhvaća Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. Centar za nenasilnu akciju (CNA) svoj „Osnovni trening iz izgradnje mira“ organizira za učesnike iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Sjeverne Makedonije, Crne Gore, Srbije i Kosova. Fondacija Mirovna Akademija aktivnost „Mirovna akademija/Peace Academy“ implementira za učesnike kako iz Bosne i Hercegovine i regiona, tako i za one iz cijelog svijeta. Centar za postkonfliktna istraživanja (PCRC) na aktivnosti „Uvijek postoji izbor: Građanska hrabrost u vremenima rata i mira“ okupio je učesnike iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Kosova, Crne Gore, Hrvatske, te Njemačke, dok se „Škola za mlade Srebrenica“ organizira za omladinske aktiviste, umjetnike i studente iz zemalja Zapadnog Balkana i svijeta. Organizacija forumZfD inicijativu „Alliances for Peace Education in schools and local communities“ i „Challenge History 1/2/3 i The Future We Want 1/2“ implementirala je za učesnike sa Zapadnog Balkana. Peace Education Hub aktivnost „Ljetna škola mirovne pedagogije/Peace Pedagogy Summer School“ organizira za učesnike kako iz Bosne i Hercegovine i regije Zapadnog Balkana, tako i drugih zemalja svijeta. UG Most Mira na svojim programima „Democracy and Youth“ te „Architecture for Peace“ okuplja učesnike iz Bosne i Hercegovine i svijeta. Program „SuperSchools/Superškole“ Regionalna kancelarija za saradnju mladih (RYCO) provodi u saradnji sa školama iz regije Zapadnog Balkana. Organizacija Youth for Peace projekt „YOUr Past, Present, Future“ provela je u saradnji s partnerima iz Crne Gore i Srbije za učesnike iz ovih zemalja, dok je projekt „P.A.C.E - Peace and Conflict Education“ provela u saradnji s organizacijama iz Albanije i Srbije, okupivši učesnike iz ove tri zemlje. Konačno edukacije koje

²⁴ Regija Zapadnog Balkana obuhvaća Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Kosovo, Sjevernu Makedoniju te Srbiju. Više o tome na linku: <https://www.consilium.europa.eu/hr/topics/western-balkans/>.

Udruženje “Prijateljice” sa partnerima u mreži Youth United in Peace organizira od 1994. godine namijenjene su učesnicima iz regiona Zapadnog Balkana.

Nakon ovog pregleda inicijativa i kratke diskusije o njima, dalju analizu nastaviti ćemo s podacima koje smo prikupili putem anketnog upitnika te ćemo analizu raditi kroz organizacije. Prvo ćemo se fokusirati na teme koje su prisutne u mapiranim inicijativama. Uz pomoć *Grafikona 1* prikazali smo koje su teme najviše i najmanje zastupljene u programima koje provode organizacije. Unutar upitnika ponuđene su već formirane teme, ali je također ostavljen prostor kako bi organizacije mogle dodati teme koje obrađuju, a nisu među napisanima.

Grafikon 1. Teme mirovnog obrazovanja zastupljene u inicijativama

Grafikon prikazuje tematska područja ponuđena ispitanicima, pri čemu su oni odabrali one koje su zastupljene u njihovim inicijativama i radu. Pored ponuđenih tema, ispitanici su dodatno naveli i sljedeće:

- Historija, memorijalizacija i kultura (1);
- Liječenje traume (1);
- Aktivizam (1);
- Religija i izgradnja mira (1);
- Mediji i izgradnja mira (1);
- Stvaranje i održavanje značajne kulture sjećanja na sve civilne žrtve rata (1).

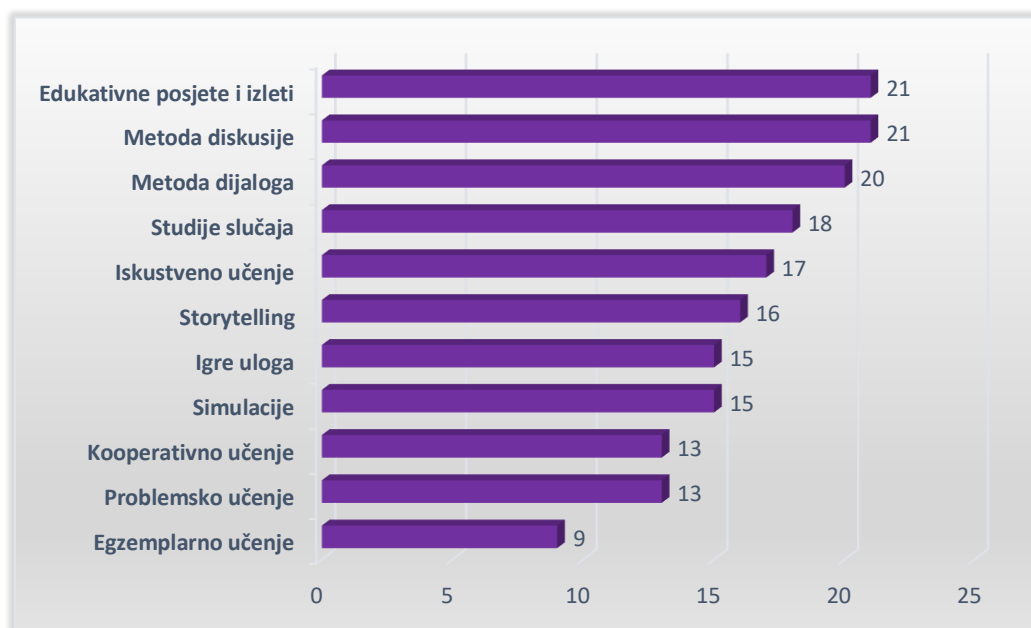
Prema podacima iz *Grafikona 1*, interkulturalni dijalog i razumijevanje predstavljaju temu koja je zastupljena u radu svih analiziranih organizacija (23). S druge strane, teme s najmanjom prisutnošću u programima su međureligijski dijalog (10) te zaštita okoliša i održivi razvoj (10). Pored interkulturalnog dijaloga i razumijevanja, među najčešće obrađivanim temama su razumijevanje sukoba i nenasilna transformacija sukoba (21) te suočavanje s prošlošću (19). Ovakvi rezultati su očekivani s obzirom na kontekst Bosne i Hercegovine kao postratne zemlje, u kojoj je oružani sukob iz 1990-ih evoluirao u sukob narativa, političkih previranja te religijskih i etničkih podjela. Posebno je zanimljivo primijetiti da su zaštita okoliša i održivi razvoj prepoznati kao sastavni dio mirovnog obrazovanja te da ih organizacije sve više uključuju u svoj rad. Pretpostavljamo da su ove teme postale izraženije u novije vrijeme, dok bi analiza ranijih inicijativa vjerovatno pokazala njihovu manju zastupljenost. Jedan od neočekivanih nalaza odnosi se na relativno nizak broj organizacija (10) koje se bave temom međureligijskog dijaloga. S obzirom na višestoljetno prisustvo judaizma, kršćanstva i islama na ovim prostorima, bogatu historiju zajedničkog života, ali i instrumentalizaciju religije tokom rata 1990-ih, očekivali bismo veću prisutnost ove teme unutar inicijativa mirovnog obrazovanja. Međutim, moguće je da su aspekti međureligijskog dijaloga uključeni u programe pod drugim tematskim okvirima, poput interkulturalnog dijaloga i razumijevanja. Generalno, raspodjela tema u analiziranim inicijativama odgovara specifičnostima bosanskohercegovačkog konteksta. Predviđamo da će se u budućnosti teme rodno fer i neseksističkog obrazovanja, kako ih definiraju Navarro-Castro i Nario-Galace, sve više integrirati u programe organizacija koje se bave mirovnim obrazovanjem. Trenutno su ove teme najzastupljenije u radu organizacija koje se fokusiraju na prava žena i

borbu protiv rodno zasnovanog nasilja, dok se još uvijek nedovoljno prepoznaju kao ključan aspekt mirovnog obrazovanja. Imajući u vidu porast femicida i duboko ukorijenjene patrijarhalne norme, vjerujemo da će organizacije u Bosni i Hercegovini u narednom periodu morati posvetiti znatno više pažnje ovim temama kako bi se kroz mirovno obrazovanje preventivno djelovalo na ove društvene izazove.

Konačno, dodatne teme koje su ispitanici istaknuli reflektiraju specifičnosti bosanskohercegovačkog konteksta, ali su prepoznate i u relevantnoj literaturi o mirovnom obrazovanju. Jedini izuzetak je tema liječenja traume, koja se rijetko eksplicitno spominje u teorijskim mirovno-obrazovnim okvirima. Ipak, u međunarodnoj i domaćoj praksi sve češće nailazimo na programe koji uključuju dimenziju traume u izgradnju mira, pri čemu se razvijaju pristupi poput trauma-orijentiranog mirovnog rada i trauma-informirane izgradnje mira (*trauma-informed peacebuilding*). Ključno pitanje ostaje kako ovu temu efektivno integrirati u programe mirovnog obrazovanja te na kojim obrazovnim nivoima. Smatramo da je ona izuzetno važna i da joj treba posvetiti više prostora, ali da je neophodno pažljivo osmisliti programe kako bi odražavali specifičnost konteksta i bili prilagođeni različitim ciljnim skupinama. Na taj način moguće je osigurati relevantan i generacijski prilagođen pristup temi traume te prevenirati njen transgeneracijski prenos.

Metode i pristupi koje organizacije primjenjuju u svojim inicijativama prikazani su u *Grafikonu 2*, gdje su ispitanici birali opcije koje najbolje odražavaju njihov rad. Pri oblikovanju upitnika odlučili smo se za metode i pristupe koji se najčešće pojavljuju u radovima autora na koje se oslanjamo u ovom istraživanju. Svjesni smo da ponuđene opcije predstavljaju kombinaciju metoda i pristupa, no namjerno ih nismo strogo razdvajali. Naime, kao što je već naglašeno u teorijskom dijelu rada, unutar akademske i praktične zajednice koja se bavi mirovnim obrazovanjem ne postoji jasna distinkcija između ovih pojmova. Među najčešće korištenim metodama i pristupima u analiziranim inicijativama nalaze se edukativni izleti (21) i metoda diskusije (21), što ukazuje na značaj direktnog iskustva i dijaloškog pristupa u mirovnom obrazovanju. Također su visoko zastupljene metoda dijaloga (20), studije slučaja (18) te iskustveno učenje (17), što potvrđuje da organizacije teže primjeni participativnih i refleksivnih metoda. S druge strane, egzemplarno učenje (9) najmanje je zastupljeno, dok su pristupi kooperativnog učenja (13) i problemskog učenja (13) prisutni u nešto većem broju inicijativa.

Metode igre uloga (15) i simulacije (15) također su relativno česte, što sugerira da organizacije prepoznaju važnost aktivnog uključivanja učesnika u proces učenja kroz iskustvene scenarije i interaktivne aktivnosti.

Grafikon 2. Metode i pristupi zastupljeni u inicijativama

Ispitanicima je, kao i u slučaju pitanja vezanih uz teme, pružena mogućnost da dodaju metode i pristupe koje primjenjuju u svojim inicijativama, a koji nisu bili uključeni u ponuđeni popis. Dodali su sljedeće:

- Samostalni istraživački projekti (1);
- Predavanja (1);
- Hibridni modeli učenja (1);
- Živa biblioteka (1);
- Kampovi (1);
- Javna govorenja žrtava rata (1);
- Brainstorming (1);
- Barometar stavova (1);
- Metoda slagalice (1);
- Grupni rad (1);

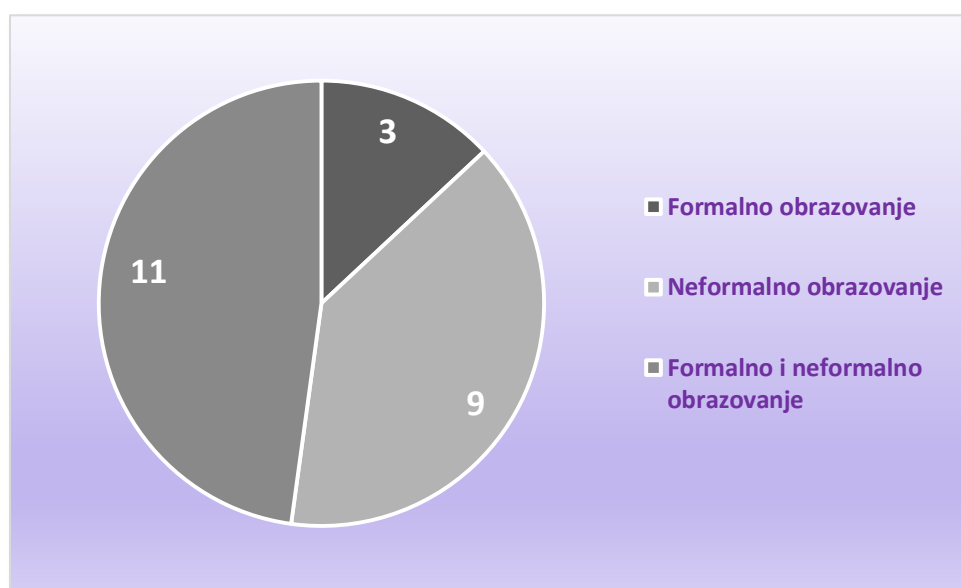
- Rad u paru (1);
- Radionice (1).

Analiza rezultata pokazuje da organizacije primjenjuju širok spektar pristupa i metoda, s naglaskom na one koje potiču interaktivnost i aktivno sudjelovanje učesnika. U korištenim pristupima i metodama prepoznajemo dva često korištena oblika rada, kako u didaktičkoj i metodičkoj literaturi, tako i u širem odgojno-obrazovnom kontekstu – grupni rad i rad u paru. Osim njih, tu su i specifične metode kao što su brainstorming, barometar stavova i metoda slagalice, koja se svrstava u metode kooperativnog učenja. Važno je napomenuti da određene navedene metode i pristupi preciznije odgovaraju definiciji specifičnih aktivnosti, a ne metoda ili pristupa u užem smislu. Primjeri za to su živa biblioteka i javna svjedočenja žrtava rata, koje prepoznajemo kao aktivnosti temeljene na storytelling metodi. Iako ove aktivnosti imaju svoje specifičnosti i zahtijevaju određenu metodologiju organizacije i izvedbe, njihova suština počiva na narativnom pristupu učenju. Slično tome, kampovi, radionice i hibridni modeli učenja ne predstavljaju zasebne metode ili pristupe, već oblik organizacije edukativnih događaja unutar kojih se teme i sadržaji obrađuju kroz različite metode.

Posebno je ohrabrujuća raznolikost metoda i pristupa koje organizacije koriste, pri čemu dominiraju one koje potiču aktivno učešće učesnika, samostalno istraživanje, izražavanje ideja i mišljenja, te učenje kroz vlastito iskustvo. Vrijedi istaknuti da čak 21 organizacija uključuje edukativne posjete i izlete u svoj rad, što ukazuje na to da se mirovno obrazovanje ne odvija isključivo u učionicama ili edukativnim centrima, već se učesnicima pruža prilika za interakciju s ljudima i sadržajima unutar zajednica u kojima se programi implementiraju.

Kada je riječ o tome kako se mapirane inicijative razlikuju po mjestu implementacije te po ciljnim skupina, analiza pokazuje (*Grafikon 3*) da je mjesto implementacije za inicijative 11 organizacija kombinacija formalnog i neformalnog obrazovanja, dok devet organizacija svoje inicijative implementira isključivo kroz neformalno obrazovanje, a samo tri organizacije svoje inicijative izvode unutar formalnog sistema obrazovanja. Ovakvi rezultati nisu iznenađujući s obzirom na to da je pristup formalnim obrazovnim institucijama u Bosni i Hercegovini često otežan. Administrativne prepreke mogu značajno ograničiti mogućnost organizacija da implementiraju programe unutar škola i drugih ustanova formalnog obrazovanja, a u određenim

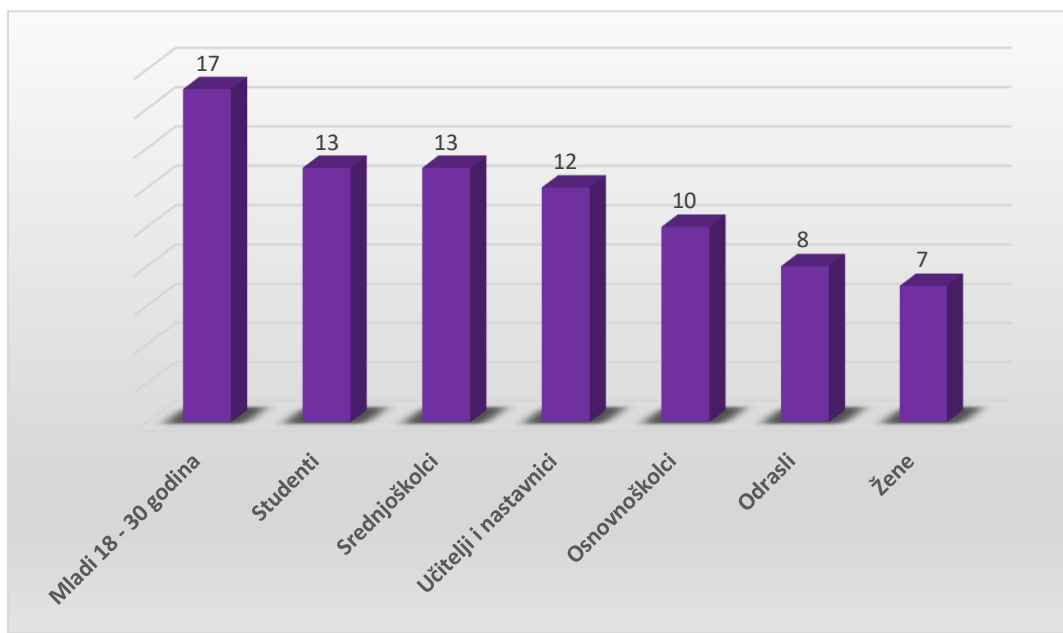
dijelovima zemlje takav pristup može biti u potpunosti onemogućen. Na ovu činjenicu ukazuju i odgovori ispitanika vezano za izazove s kojima se suočavaju pri implementaciji inicijativa, a što ćemo detaljnije analizirati u kasnijem dijelu rada. No ipak i činjenica da 11 organizacija svoje inicijative izvodi i kroz formalno i kroz neformalno obrazovanje zvuči dosta ohrabrujuće. Ovo ukazuje na postojanje određene fleksibilnosti u implementaciji programa, kao i na prepoznavanje važnosti oba pristupa u kontekstu mirovnog obrazovanja. Važno je napomenuti da analiza ne pruža detaljan uvid u geografski raspored implementacije inicijativa unutar Bosne i Hercegovine, niti precizira na kojim nivoima formalnog obrazovanja su one realizirane. Ovi podaci bi mogli dodatno rasvijetliti izazove i mogućnosti za širenje mirovnih obrazovnih programa unutar formalnog sistema.

Grafikon 3. *Mjesto implementacije inicijativa*

Analiza podataka iz *Grafikona 4* pruža dublji uvid u ciljne skupine s kojima su ispitanici radili u okviru svojih inicijativa. Najveći broj organizacija (17) svoje programe mirovnog obrazovanja implementira za mlade u dobi od 18 do 30 godina. Studenti i srednjoškolci čine ciljnu skupinu za 13 organizacija, dok s nastavnicima i učiteljima radi njih 12. Osnovnoškolci su obuhvaćeni u inicijativama 10 organizacija, dok se odrasli (osam) i žene (sedam) pojavljuju kao ciljna skupina u najmanjem broju. Ovakva distribucija ciljnih skupina odražava trendove u mirovnom obrazovanju, gdje su mladi često u fokusu programa zbog njihove uloge u izgradnji održivog

mira i društvene kohezije. Međutim, podaci ukazuju i na prostor za dalji razvoj programa usmjerenih na odrasle, osobito na one koji su direktno iskusili ratna zbivanja ili ih djelomično pamte. Pretpostavljamo da su takvi programi bili prisutniji neposredno nakon rata, no njihov kontinuitet u kasnijim godinama mogao bi doprinijeti sveobuhvatnijem pristupu izgradnji mira. Posebno ohrabruje podatak da 12 organizacija aktivno uključuje učitelje i nastavnike u svoje programe. Rad s prosvjetnim radnicima ključan je za stvaranje kritične mase stručnjaka unutar formalnog obrazovnog sistema, koji mogu dalje prenositi stečena znanja i vrijednosti na djecu i mlade. Njihova dugoročna interakcija s učenicima omogućava postepeno usvajanje mirovnih kompetencija, čime se formalno obrazovanje može transformirati iznutra. Također, prepoznamo značaj studenata, posebno onih s nastavničkih fakulteta, kao ključne ciljne skupine. Njihova uključenost u programe mirovnog obrazovanja može doprinijeti dugoročnoj promjeni obrazovnog sistema te jačanju kulture mira u društvu.

Grafikon 4. *Ciljne skupine mirovnih inicijativa*

U Tabeli 2 prikazana je klasifikacija organizacija prema vrstama mirovnog obrazovanja koje su razvili Ian Harris (2004) te Navarro-Castro i Nario-Galace (2019). Klasifikaciju smo bazirali u odnosu na odgovore ispitanika vezano za teme, te opise inicijativa koje sprovode. Analiza ukazuje na nekoliko ključnih trendova te je primjetno da su određene vrste znatno zastupljenije od drugih, dok su neke u potpunosti izostale iz okvira djelovanja analiziranih organizacija.

Tabela 2

Klasifikacija u odnosu na vrste mirovnog obrazovanja

VRSTA MIROVNOG OBRAZOVANJA	KLJUČNE KARAKTERISTIKE	ORGANIZACIJE KOJE IZVODE INICIJATIVE
Međunarodno obrazovanje (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)	Stimulisanje razvoja globalnog identiteta i svijest o svjetskim problemima	/
Razvojno obrazovanje (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)	Promoviranje aktivnog demokratskog građanstva zainteresiranog za pravično dijeljenje svjetskih resursa	/
Obrazovanje o životnoj sredini (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)	Razvoj osjećaj brige za dobrobit svijeta prirode; očuvanje sredine, i ekološka pismenost	Nansen dijalog centar Mostar; Udruženje "Sara-Srebrenica; Catholic Relief Services (CRS); Centar za izgradnju mira (CIM); Centar za mirovno obrazovanje; Humanitarna organizacija Genesis Project; Centar za obrazovne inicijative Step by Step; UG Most Mira; Regionalna kancelarija za saradnju mladih – RYCO;
Obrazovanje o ljudskim pravima (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)	Prihvatanje drugih, poštovanje inherentne ljudskosti u svim ljudima i usvajanje ideje brige za druge koji pripadaju različitim grupama	Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR); Muzej ratnog djetinjstva; Centar za postkonfliktna istraživanja (PCRC); Nansen dijalog centar Mostar; Udruženje "Sara-Srebrenica; Catholic Relief Services (CRS); Forum Ziviler Friedensdienst /forumZFD (Forum civilna mirovna služba) u BiH; Humanitarna organizacija Genesis Project; Centar za obrazovne inicijative Step by Step; PRONI: Centar za omladinski razvoj; Helsinški odbor za ljudska prava; Peace Education Hub; UG Most Mira; Regionalna kancelarija za

		saradnju mladih – RYCO; Youth for Peace/Mladi za mir; Udruženje "Prijateljice" sa partnerima u mreži Youth United in Peace
Obrazovanje za rješavanje sukoba (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)	Razumijevanje dinamike sukoba i osnaživanje za korištenje komunikacijskih vještina za mirno upravljanje odnosima	Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR); Muzej ratnog djetinjstva; Fondacija Mirovna akademija; Centar za nenasilnu akciju (CNA); Nansen dijalog centar Mostar; Udruženje "Sara-Srebrenica; Catholic Relief Services (CRS); Forum Ziviler Friedensdienst /forumZFD (Forum civilna mirovna služba) u BiH; Centar za izgradnju mira (CIM); Centar za mirovno obrazovanje; Humanitarna organizacija Genesis Project; Centar za obrazovne inicijative Step by Step; PRONI: Centar za omladinski razvoj; Helsinški odbor za ljudska prava; Peace Education Hub; Udruženje za psiho-socijalnu podršku i bolju budućnost "Progres"; UG Most Mira; Regionalna kancelarija za saradnju mladih – RYCO; Youth for Peace/Mladi za mir; Udruženje "Prijateljice" sa partnerima u mreži Youth United in Peace
Obrazovanje o razoružanju (Navarro-Castro & Nario-Galace)	Razvijanje svijesti o opasnostima naoružanja; sprečavanje širenja i zloupotrebe oružja	/
Globalno obrazovanje (Navarro-Castro & Nario-Galace)	Briga o svijetu izvan vlastite zajednice i nadilaženje kulturno uvjetovane, etnocentrične percepcije i ponašanja	Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR); Muzej ratnog djetinjstva; Centar za nenasilnu akciju (CNA); Nansen dijalog centar Mostar; Udruženje nastavnika historije/istorije/povijesti u BiH EUROCLIO HIP BiH; Udruženje "Sara-Srebrenica; Catholic Relief Services (CRS); Forum Ziviler Friedensdienst /forumZFD (Forum civilna mirovna služba) u BiH; Centar za izgradnju mira (CIM); Humanitarna organizacija Genesis Project; Centar za obrazovne inicijative Step by Step; PRONI: Centar za omladinski razvoj; Helsinški odbor za ljudska prava; Peace Education Hub; Regionalna

		kancelarija za saradnju mladih – RYCO; Youth for Peace/Mladi za mir; Udruženje "Priateljice" sa partnerima u mreži Youth United in Peace
Multikulturalno obrazovanje (Navarro-Castro & Nario-Galace)	Shvatanje i uvažavanje kulturnih razlika i sličnosti, prepoznavanje dostignuća različitih grupa; uvažavanje i razumijevanje vlastite kulture	Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR); Muzej ratnog djetinjstva; Fondacija Mirovna akademija; Centar za nenasilnu akciju (CNA); Centar za postkonfliktna istraživanja (PCRC); Nansen dijalog centar Mostar; Udruženje nastavnika historije/istorije/povijesti u BiH EUROCLIO HIP BiH; Udruženje "Sara-Srebrenica; Catholic Relief Services (CRS); Forum Ziviler Friedensdienst /forumZFD (Forum civilna mirovna služba) u BiH; Centar za izgradnju mira (CIM); Centar za mirovno obrazovanje; Humanitarna organizacija Genesis Project; Centar za obrazovne inicijative Step by Step; PRONI: Centar za omladinski razvoj; Helsinški odbor za ljudska prava; Peace Education Hub; Udruženje za psiho-socijalnu podršku i bolju budućnost "Progres"; UG Most Mira; Regionalna kancelarija za saradnju mladih – RYCO; Youth for Peace/Mladi za mir; Udruženje "Priateljice" sa partnerima u mreži Youth United in Peace
Međuvjersko obrazovanje (Navarro-Castro & Nario-Galace)	Sticanje znanja o različitim religijama i razvijanje razumijevanja i poštovanja prema vjerskoj raznolikosti; izgradnja vještina za konstruktivan međuvjerski dijalog i saradnju	Catholic Relief Services (CRS); Forum Ziviler Friedensdienst /forumZFD (Forum civilna mirovna služba) u BiH; Centar za izgradnju mira (CIM); Centar za mirovno obrazovanje; Humanitarna organizacija Genesis Project; Helsinški odbor za ljudska prava; Peace Education Hub; Regionalna kancelarija za saradnju mladih – RYCO; Youth for Peace/Mladi za mir; Udruženje "Priateljice" sa partnerima u mreži Youth United in Peace
Rodno fer/neseksističko obrazovanje	Podsticanje poštovanja sposobnosti i prava oba spola; razvijanje svijesti o	Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR); Centar za nenasilnu akciju (CNA); Udruženje "Sara-Srebrenica; Centar za mirovno obrazovanje;

(Navarro-Castro & Nario-Galace)	rodnim predrasudama i stereotipima koji su kulturološki uvjetovani kako bi se isti mijenjali	Humanitarna organizacija Genesis Project; Centar za obrazovne inicijative Step by Step; PRONI: Centar za omladinski razvoj; Helsinški odbor za ljudska prava; Peace Education Hub; Udruženje za psiho-socijalnu podršku i bolju budućnost "Progres"; Regionalna kancelarija za saradnju mladih – RYCO; Udruženje "Priateljice" sa partnerima u mreži Youth United in Peace
---------------------------------	--	--

Najveći broj organizacija angažiran je u oblastima **multikulturalnog obrazovanja (23)**, **obrazovanja za rješavanje sukoba (20)**, **globalnog obrazovanja (17)**, te **obrazovanja o ljudskim pravima (16)**. Ove vrste obuhvataju širok spektar aktivnosti usmjerenih na izgradnju dijaloga među različitim etničkim, religijskim i društvenim grupama, te jačanje građanskih kompetencija mladih i odraslih. Ovakav trend može se tumačiti kroz historijski kontekst Bosne i Hercegovine, gdje je potreba za međusobnim razumijevanjem i prevazilaženjem konflikata jedan od ključnih izazova u postkonfliktnoj obnovi društva. Snažan naglasak na multikulturalnom obrazovanju naglašava značaj razumijevanja i prihvatanja razlika te prepoznavanja doprinosa različitih društvenih grupa. Ova vrsta mirovnog obrazovanja obuhvata aktivnosti koje potiču interkulturalni dijalog, unapređuju međusobno razumijevanje i promovišu inkluzivnost, što je od posebne važnosti u kontekstu Bosne i Hercegovine. Ovo se može tumačiti kao odgovor na potrebu za prevazilaženjem etničkih i religijskih podjela, koje su i dalje prisutne u bh. društvu.

Interesantno je primijetiti da u kategorijama **međunarodnog obrazovanja**, **razvojnog obrazovanja** i **obrazovanja o razoružanju** nisu zabilježene nikakve inicijative. Ovo može biti posljedica nekoliko faktora, uključujući nedostatak resursa, institucionalne podrške ili ograničen interes organizacija za ovakve teme u kontekstu Bosne i Hercegovine. Primjerice, obrazovanje o razoružanju, koje uključuje podizanje svijesti o opasnostima naoružanja i promoviranje nenasilnih sigurnosnih politika, moglo bi imati značajan utjecaj s obzirom na historijski kontekst zemlje, ali trenutno nema evidentiranih programa koji se njime bave.

Analizom podataka iz tabele također se može uočiti da su mnoge organizacije angažirane u više oblasti mirovnog obrazovanja, što pokazuje da postoji tendencija multidisciplinarnog pristupa.

Organizacije kombinuju različite aspekte mirovnog obrazovanja, uključujući rješavanje sukoba, obrazovanje o ljudskim pravima i interkulturalni dijalog, što doprinosi stvaranju sveobuhvatnih programa.

Treba istaći da je klasifikacija izvršena bazirano na temama i opisima inicijativa mirovnog obrazovanja, ispitanici se nisu sami izjašnjavali o tome u koju vrstu mirovnog obrazovanja bi svrstali svoje inicijative. Možda bi ova tabela izgledala nešto drugačije da su se organizacije same opredijeljivale. Također teme koje su široko zastupljene u mapiranim inicijativama poput suočavanja s prošlošću, memorijalizacije te kulture sjećanja po našem mišljenju ne spadaju niti u jednu od vrsta koje su predložili Harris te Navarro-Castro i Nario-Galace. Stoga smatramo da su to teme koje predstavljaju jednu posebnu vrstu mirovnog obrazovanja koja je karakteristična za postkonfliktna društva, ali i ona društva koja se više ne kategoriziraju kao takva, ali su u svojoj povijesti karakterisana prisustvom rata, aparthejda, rasizma, nacizma, fašizma, ropstva, te kolonizacije. Tu bismo npr. ubrojali Njemačku, Italiju, Sjedinjene Američke Države, Južnoafričku Republiku, Španiju, Portugal, Veliku Britaniju ali i mnoge druge. Sigurni smo da bi lista ovakvih zemalja bila jako duga.

Izvršena analiza pokazuje da inicijative mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini najviše pažnje posvećuju temama međukulturnog dijaloga, ljudskih prava i rješavanja sukoba, dok određene oblasti, poput međunarodnog obrazovanja i razoružanja, ostaju neistražene. Ovi podaci mogu poslužiti kao osnova za buduće istraživanje i razvoj politika koje bi podstakle balansiraniji pristup mirovnom obrazovanju u zemlji. Također, budući programi mogli bi se usmjeriti ka proširivanju postojećih inicijativa kako bi obuhvatili manje zastupljene aspekte mirovnog obrazovanja, čime bi se osigurao cjelovitiji pristup izgradnji mira i društvene kohezije u Bosni i Hercegovini.

Posljednji dio naše analize posvećen je uspjesima mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, te izazovima s kojima se oni koji implementiraju ove inicijative suočavaju. Ispitanicima je data mogućnost da sami odgovore na ova dva pitanja, te smo te odgovore kategorizirali na osnovu njihove sličnosti u nekoliko kategorija i prikazali ih u *Tabelama 3 i 4*. Lijevi stupac prikazuje kategoriju, dok se u desnom stupcu nalaze sintetizirani odgovori ispitanika.

Tabela 3

Uspjesi inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini

USPJESI INICIJATIVA MIROVNOG OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI	
MREŽE MLADIH I ZAGOVARANJE MIRA	• Kreiranje mreža mladih koji zagovaraju mir i pokreću nove inicijative u svojim zajednicama; • Dugotrajno povezivanje mladih koji ostaju u kontaktu i nakon završetka programa; • Mogućnost nastavka angažmana učesnika kroz uloge asistenata i voditelja programa.
INTERAKCIJA I ANGAŽMAN UČESNIKA	• Visok nivo interakcije i aktivnog učešća djece i mladih tokom aktivnosti; • Pozitivne povratne informacije učenika, nastavnika i profesora; • Povećana saradnja između škola, nastavnika i učenika.
ULOGA FORMALNOG OBRAZOVANJA I NASTAVNIKA	• Uključivanje nastavnika i profesora u realizaciju aktivnosti i refleksiju nakon aktivnosti; • Pokretanje inicijativa unutar formalnog obrazovanja i saradnja sa univerzitetima; • Razvoj nastavnih materijala i priručnika za integraciju mirovnog obrazovanja u učionice; • Povećanje interesa nastavnika i studenata za profesionalne treninge i edukacije.
MEĐUKULTURNA I MEĐURELIGIJSKA RAZMJENA	• Organizacija školskih razmjena koje ranije nisu postojale na ovom području; • Bratimljenje gradova i zajedničke aktivnosti između škola iz različitih zajednica; • Razvijanje prijateljskih odnosa među učenicima različitih nacionalnosti i vjeroispovijesti.
DIJALOG I SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU	• Otvaranje prostora za teške dijaloge i diskusije o prošlosti; • Razvoj kritičkog mišljenja kroz analizu

	- historijskih narativa i ratnog naslijeđa; - Stvaranje sigurnih prostora za mlade da izraze svoja iskustva i mišljenja.
IMPAKT NA ZAJEDNICE I DRUŠTVENE PROMJENE	- Mobilizacija mladih za društvene promjene i jačanje međuetničkog razumijevanja; - Podizanje svijesti o ljudskim pravima i nenasilnoj transformaciji sukoba; - Institucionalizacija mirovnog obrazovanja u obrazovnim institucijama (npr. Kanton Sarajevo); - Evaluacija uticaja programa pokazuje pozitivne promjene u stavovima mladih.
REGIONALNA I MEĐUNARODNA SARADNJA	- Povezivanje učesnika iz cijele Bosne i Hercegovine i regiona kroz zajedničke aktivnosti i projekte; - Uspješna saradnja sa međunarodnim stručnjacima i istraživačima; - Organizacija regionalnih edukativnih kampova i ljetnih škola mirovnog obrazovanja.
DUGOROČNI EFEKTI I ODRŽIVOST POSTIGNUTOG	- Stvaranje zajednice nastavnika i edukatora koji kontinuirano rade na mirovnom obrazovanju; - Učesnici nastavljaju aktivno raditi na mirovnim inicijativama i nakon formalnog završetka programa; - Gradnja trajne kulture mira kroz edukaciju, dijalog i aktivizam.

Analiza uspjeha inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini pokazuje da su različiti faktori doprinijeli njihovoj efikasnosti i uticaju na društvo. Ovi uspjesi ogledaju se u jačanju mreža mladih, djelimičnoj integraciji mirovnog obrazovanja u neke formalne obrazovne institucije, promoviranju međukulturnog i međureligijskog dijaloga te jačanju regionalne i međunarodne saradnje.

Jedan od ključnih uspjeha ovih inicijativa jeste kreiranje mreža mladih koji zagovaraju mir i pokreću inicijative u svojim zajednicama. Dugotrajno povezivanje učesnika omogućava nastavak

njihovog angažmana i nakon završetka programa, dok se kroz mentorsku podršku razvija kontinuitet aktivnosti. Uključivanje nastavnika i profesora u realizaciju mirovnih aktivnosti značajno doprinosi institucionalizaciji mirovnog obrazovanja. Razvoj nastavnih materijala i profesionalne edukacije doprinosi povećanju svijesti nastavnog osoblja o važnosti mirovnog obrazovanja, što omogućava njegovu širu primjenu u obrazovnim institucijama. Organizacija školskih razmjena omogućava mladima da zajedničkim aktivnostima prevaziđu etničke i nacionalne barijere. Ove inicijative potiču razvoj prijateljskih odnosa među mladima različitih etniciteta i vjeroispovijesti, čime se doprinosi dugoročnom međuetničkom razumijevanju.. Otvaranje prostora za teške dijaloge i diskusije o prošlosti ključni su za proces pomirenja u Bosni i Hercegovini. Programi koji podstiču razvoj kritičkog mišljenja pomažu mladima da analiziraju različite historijske narative i razumiju složenost ratnog naslijeđa, što doprinosi stvaranju hrabrih prostora za izražavanje mišljenja.

Inicijative mirovnog obrazovanja ne samo da imaju trenutni efekat već i dugoročno utiču na zajednice kroz mobilizaciju mladih za društvene promjene. Evaluacija programa koje provode organizacije pokazuje pozitivne promjene u stavovima učesnika, dok institucionalizacija mirovnog obrazovanja u pojedinim dijelovima zemlje, poput Kantona Sarajevo, ukazuje na održivost postignutih rezultata. Povezivanje učesnika iz cijele Bosne i Hercegovine i regiona kroz zajedničke projekte i kampove doprinosi razmjeni iskustava i širenju najboljih praksi. Saradnja s međunarodnim stručnjacima omogućava dodatno unapređenje kvaliteta programa i jačanje kapaciteta lokalnih organizacija.

Uspjesi inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini ukazuju na značaj kontinuiranog rada na izgradnji mira kroz obrazovanje, dijalog i aktivizam. Održivost ovih inicijativa osigurava se kroz umrežavanje učesnika, formalizaciju mirovnog obrazovanja i širenje programa na regionalni nivo. Dalji razvoj ovih inicijativa mogao bi se fokusirati na jačanje institucionalne podrške i proširenje programa kako bi se obuhvatile šire društvene grupe. Svakako treba naglasiti da su ovo rezultati koje smo dobili od naših ispitanika, vjerujemo da uspjeha ima i više i da je potrebna njihova dublja i detaljnija analiza. Ove uspjehe ne možemo generalizirati, jer se odnose na organizacije koje su bile dio našeg istraživanja, a da bismo dobili kompletniju i realističniju sliku morali bismo izvršiti širu analizu na mnogo većem uzorku.

Tabela 4 odnosi se na izazove s kojima se organizacije susreću prilikom implementacije inicijativa. U ovoj tabeli nalazi se sedam kategorija unutar kojih smo sintetizirali izazove koje su ispitanici naveli u svojim odgovorima.

Tabela 4

Izazovi implementacije inicijativa mirovnog obrazovanja

IZAZOVI IMPLEMENTACIJE INICIJATIVA MIROVNOG OBRAZOVANJA	
NEDOSTATAK INSTITUCIONALNE PODRŠKE	• Odbijanje saradnje i podrške od strane nadležnih obrazovnih institucija, naročito u Republici Srpskoj; • Otežan rad sa školama zbog nedostatka odobrenja ministarstava obrazovanja; • Neprihvatanje mirovnog obrazovanja u formalnom školskom sistemu; • Neprepoznavanje značaja mirovnog obrazovanja zbog njegove interdisciplinarnosti; • Izazovi u institucionalizaciji i formalizaciji mirovnog obrazovanja unutar školskog sistema.
POLITIČKI I DRUŠTVENI OTPOR	• Nepovoljna politička situacija na Balkanu koja doprinosi širenju straha i nepovjerenja među mladima; • Utjecaj etno-nacionalnih politika koje podržavaju narative podjela; • Pritisci i otpori unutar obrazovnih i društvenih struktura u vezi sa temama suočavanja s prošlošću; • Odbijanje određenih zajednica da učestvuju u programima; • Utjecaj političkih struktura na obrazovni sistem i teme koje se obrađuju u školama.
FINANSIJSKA I LOGISTIČKA OGRANIČENJA	• Nedostatak finansijskih sredstava za dugoročne programe mirovnog obrazovanja; • Teškoće u osiguravanju resursa za obuku nastavnika i implementaciju programa; • Logistički izazovi vezani za usklađivanje školskih rasporeda i organizaciju aktivnosti; • Ograničenost programa na srednjoškolski uzrast

	i manjak resursa za proširenje na druge obrazovne nivoe.
OTPOR U OBRAZOVNOM SEKTORU	• Nespremnost nastavnog kadra da obrađuje teme sukoba i podjela; • Otpornost sistema i nepostojanje jasnih kriterija za kvalifikaciju mirovnih edukatora; • Nedovoljno interesa i angažmana univerziteta u istraživanju i institucionalizaciji mirovnog obrazovanja; • Nedostatak svijesti o potrebi edukacije nastavnika i profesora za ove teme.
DRUŠTVENE I KULTURNE PREPREKE	• Jezičke barijere i razlike u terminologiji između različitih dijelova Bosne i Hercegovine; • Neinformisanost roditelja i profesora o benefitima mirovnog obrazovanja; • Teškoće u dekonstruisanju narativa i prevazilaženju stereotipa i predrasuda; • Nespremnost društva na suočavanje s prošlošću; • Problemi u postizanju balansa među učesnicima i obezbjeđivanju ravnopravne zastupljenosti različitih grupa.
NEDOSTATAK INTERESA I MOTIVACIJE KOD MLADIH	• Sve manji broj prijava mladih za regionalne programe mirovnog obrazovanja; • Izazov u motivisanju mladih koji ne prepoznaju značaj mirovnog obrazovanja; • Potreba za inovativnijim metodama koje su prilagođene digitalnoj eri; • Nepostojanje kontinuirane edukacije koja bi održala angažman mladih i nastavnika.
PRISTUP ŠKOLAMA I ZAJEDNICAMA	• Ograničen pristup školama i nemogućnost rada sa određenim obrazovnim institucijama; • Potreba za usklađivanjem programa sa različitim kantonalnim obrazovnim sistemima; • Izazov u izgradnji povjerenja roditelja, škola i lokalnih zajednica u ove programe.

Iako su mirovne inicijative u Bosni i Hercegovini ostvarile značajne uspjehe, njihova implementacija i dalje se suočava s brojnim izazovima. Ovi izazovi proističu iz institucionalnih, političkih, finansijskih i društvenih faktora koji otežavaju širenje i održivost mirovnog

obrazovanja. Jedan od glavnih izazova je izostanak podrške obrazovnih institucija, naročito u Republici Srpskoj, što otežava saradnju sa školama i formalno uvođenje mirovnog obrazovanja u nastavni plan. Institucionalizacija ovih programa nailazi na prepreke zbog neprepoznavanja značaja mirovnog obrazovanja, često zbog njegove interdisciplinarnosti i nedostatka političke volje za njegovu integraciju u obrazovni sistem. Politička situacija u Bosni i Hercegovini i na Balkanu te prisustvo etno-nacionalnih narativa negativno utiču na percepciju mirovnog obrazovanja. U nekim zajednicama postoji otpor prema temama suočavanja s prošlošću, dok političke strukture često utiču na sadržaj obrazovnih programa, čime ograničavaju mogućnost otvorenog dijaloga među mladima.

Mnoge organizacije suočavaju se s nedostatkom finansijskih sredstava, što ograničava mogućnost dugoročnog sprovođenja mirovnih inicijativa. Također, problemi poput nedostatka resursa za obuku nastavnika i ograničenog pristupa školama otežavaju širenje programa i njihovu održivost. Dio nastavnog kadra nije spreman da obrađuje teme sukoba i pomirenja, često zbog političkih pritisaka ili nedostatka adekvatne obuke, a nepostojanje jasnih kriterija za kvalifikaciju mirovnih edukatora dodatno otežava profesionalizaciju ove oblasti.

Pored političkih i institucionalnih barijera, značajnu ulogu igraju i društvene predrasude. Roditelji, nastavnici i profesori često nisu dovoljno informisani o koristima mirovnog obrazovanja, dok prisustvo ukorijenjenih stereotipa otežava proces pomirenja i međusobnog razumijevanja među mladima. Smanjuje se broj mladih koji učestvuju u mirovnim programima, što ukazuje na potrebu za prilagođavanjem metoda edukacije digitalnoj eri i razvojem inovativnih pristupa koji će ih više angažirati. Pored toga nedostatak kontinuiranih edukacija smanjuje dugoročni efekat ovih inicijativa. Ograničen pristup školama i obrazovnim institucijama, naročito zbog različitih kantonalnih obrazovnih sistema, dodatno otežava implementaciju programa. Istovremeno, potrebno je jačanje povjerenja roditelja, škola i lokalnih zajednica kako bi se povećala podrška ovim inicijativama.

Konačno, uprkos tome što su mirovne inicijative u Bosni i Hercegovini imale značajan uticaj, njihova uspješna implementacija je izuzetno izazovna. Prevazilaženje ovih prepreka zahtijeva **snažniju institucionalnu podršku, veće finansiranje, fleksibilnije obrazovne pristupe i širu društvenu prihvaćenost**. Dalji razvoj programa trebao bi se fokusirati na osnaživanje nastavnog

kadra, povećanje motivacije mladih i izgradnju šire mreže podrške u zajednici. Kao i u analizi uspjeha, želimo naglasiti da ovi izazovi reflektiraju odgovore naših ispitanika, i njihova šira generalizacija je ograničena, te da bismo dobili potpuniju sliku potrebna je dublja analiza na većem uzorku.

Ključni nalazi istraživanja

Unutar provedenog istraživanja identifikovane su 23 organizacije koje provode programe mirovnog obrazovanja, pri čemu su mnoge inicijative dugoročne i imaju regionalni karakter, obuhvatajući učesnike iz cijelog Zapadnog Balkana, a u nekim slučajevima i šire. Analiza tema pokazala je da su interkulturalni dijalog, razumijevanje sukoba i suočavanje s prošlošću najzastupljeniji sadržaji u ovim inicijativama, dok su međureligijski dijalog i zaštita okoliša najmanje obrađene teme. Pored postojećih tema, ispitanici su istakli i nove oblasti kao što su liječenje traume, aktivizam, mediji i izgradnja mira, što ukazuje na širenje koncepta mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini.

Najčešće korištene metode i pristupi uključuju edukativne izlete, diskusije i dijalog, dok su egzemplarno i problemsko učenje rjeđe zastupljeni. Ispitanici su dodatno naveli i samostalne istraživačke projekte, živu biblioteku, javna svjedočenja žrtava rata i hibridne modele učenja kao inovativne pristupe koji se koriste u određenim inicijativama. Istraživanje je također ukazalo na razlike u ciljnim skupinama i mjestu implementacije. Najveći broj inicijativa usmjeren je na mlade od 18 do 30 godina, dok se nastavnici i srednjoškolci također pojavljuju kao značajne ciljne grupe. Većina organizacija djeluje kroz neformalno obrazovanje, dok samo manji broj uspijeva realizirati programe unutar formalnog obrazovnog sistema.

Klasifikacija inicijativa prema vrstama mirovnog obrazovanja pokazala je da su multikulturalno obrazovanje, obrazovanje za rješavanje sukoba i obrazovanje o ljudskim pravima najzastupljenije kategorije. S druge strane, međunarodno i razvojno obrazovanje, kao i obrazovanje o razoružanju, nisu evidentirani u analiziranim inicijativama. Analiza pokazuje da se javlja potreba za razvojem posebne kategorije koja bi obuhvatila suočavanje s prošlošću i memorijalizaciju, s obzirom na specifičan postkonfliktni kontekst Bosne i Hercegovine.

Ključni uspjesi mirovnog obrazovanja uključuju kreiranje mreža mladih, jačanje saradnje među školama i nastavnicima, te otvaranje prostora za dijalog o prošlosti. Međutim, implementacija inicijativa suočava se s brojnim izazovima, među kojima se izdvajaju nedostatak institucionalne podrške, politički otpor, finansijske prepreke i ograničen pristup formalnom obrazovanju. Također, uočeno je smanjenje interesa mladih za mirovne programe, što ukazuje na potrebu za inovativnijim pristupima i metodama prilagođenim digitalnoj eri.

Ovi nalazi mogu poslužiti kao osnova za unapređenje mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini s posebnim naglaskom na institucionalizaciju programa, jačanje podrške obrazovnih institucija i proširenje tematskog okvira inicijativa.

ZAKLJUČAK

Ovaj rad i istraživanje o mirovnom obrazovanju u Bosni i Hercegovini u periodu 2012. - 2022. godine pokazali su da, uprkos brojnim izazovima, mirovne inicijative igraju ključnu ulogu u izgradnji mira i promovisanju dijaloga u društvu. Kroz mapiranje i analizu inicijativa, identificirane su teme, metode, ciljne skupine, mjesto implementacije inicijativa te ključni uspjesi, ali i prepreke koje otežavaju implementaciju inicijativa mirovnog obrazovanja.

Teorijski okvir rada ističe važnost mirovnog obrazovanja kao transformativnog procesa koji razvija ne samo znanja i vještine, već i vrijednosti i stavove koji doprinose izgradnji kulture mira. Nadalje rad se bazira na diskusiji o pojmovima mirovni odgoj, mirovno obrazovanje te mirovna pedagogija. Pored toga detaljno se razrađuju vrste/modeli mirovnog obrazovanja kao i sadržaji i teme, metode i pristupi ovog obrazovanja. Ovi teorijski koncepti pružaju okvir za razumijevanje različitih dimenzija mirovnog obrazovanja i njegovog potencijala za dugoročne društvene promjene. Konačno rad donosi i kratak presjek najvažnijih inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini prije 2012. godine.

U kontekstu tema koje se obrađuju unutar mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, uočeno je da su najčešće teme interkulturalni dijalog i razumijevanje, razumijevanje sukoba i nenasilna transformacija sukoba te suočavanje s prošlošću, dok su najmanje zastupljene teme međureligijskog dijaloga i zaštite okoliša i održivog razvoja. Metode i pristupi koji se najčešće koriste u implementaciji ovih inicijativa uključuju edukativne posjete i izlete, diskusiju i dijalog, studije slučaja, iskustveno učenje kroz igre uloga i simulacije, te storytelling, a najmanje se koristi pristup egzemplarnog učenja. Ciljne skupine su pretežno mladi, nastavnici i učitelji, dok su programi usmjereni ka odraslima znatno rjeđi. Većina inicijativa se provodi u neformalnom obrazovanju.

Jedan od nalaza ovog istraživanja jeste i činjenica da su različiti modeli mirovnog obrazovanja implementirani u Bosni i Hercegovini, s posebnim naglaskom na multikulturalno obrazovanje, obrazovanje za ljudska prava i obrazovanje za rješavanje sukoba. Organizacije i inicijative koje se bave ovim temama postigle su rezultate u povezivanju mladih, promovisanju interkulturalnog dijaloga i suočavanju s prošlošću. Ipak, njihova održivost i šira implementacija ostaju izazov zbog političkih, institucionalnih i finansijskih ograničenja.

Za održivi razvoj mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini neophodno je jačanje institucionalne podrške, integracija u formalne nastavne planove i programe te veća saradnja između obrazovnih institucija, NVO sektora i međunarodnih partnera. Buduća istraživanja trebala bi se fokusirati na razvoj strategija za dugoročnu implementaciju mirovnog obrazovanja, kao i na metode koje će povećati angažman mladih, učitelja i nastavnika u ovoj oblasti. Također, neophodno je raditi na jačanju svijesti donosioca odluka o značaju mirovnog obrazovanja za stabilnost i razvoj društva, te zagovaranju i lobiranju kod istih da mirovno obrazovanje bude integrirano u sistem formalnog obrazovanja.

Zaključno, mirovno obrazovanje jeste i treba da bude važan segment obrazovnog sistema koji može doprinijeti izgradnji pravednijeg i mirnijeg društva u Bosni i Hercegovini. Iako je put ka njegovoj potpunoj integraciji i dalje izazovan, rezultati dosadašnjih inicijativa pokazuju da su pozitivne promjene moguće uz kontinuiranu podršku i predanost svih relevantnih aktera.

LITERATURA

1. Affandi, I., Wahyudin, D., & Anggraeni, L. (2018). The implementation of “Petal Flowers” model for peace education in developing students' peace culture in Universitas Pendidikan Indonesia. *International Research Journal of Advanced Engineering and Science*, 3(2), 271-276.
2. Bar-Tal, D. (2002). The elusive nature of peace education. In G. Salomon & B. Nevo (Eds.), *Peace education: The concept, principles, and practices around the world* (pp. 27-36). Taylor & Francis.
3. Bar-Tal, D., & Rosen, Y. (2009). Peace education in societies involved in intractable conflicts: Direct and indirect models. *Review of Educational Research*, 79(2), 557–575. <https://doi.org/10.3102/0034654308330969>
4. Belova, E. E., Arkhipova, M. V., Gavrikova, Y. A., Kosareva, A. E., & Nikolskaya, T. E. (2020). Reading and writing for critical thinking. In D. K. Bataev (Ed.), *Social and cultural transformations in the context of modern globalism* (Vol. 92, pp. 159-165). European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.10.05.22>
5. Bogнар, L. (2001). Bajka u mirovnom odgoju. In *Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa „Zlatni danci 3“: Bajke od davnina pa do naših dana*. Sveučilište J. J. Strossmayera.
6. Brooks, C., & Hajir, B. (2020). *Peace education in formal schools: Why is it important and how can it be done?* International Alert, British Council.
7. Čendo Metzinger, T., & Toth, M. (2020). *Metodologija istraživačkog rada za stručne studije*. Veleučilište Velika Gorica.
8. Clarke-Habibi, S. (2005). Transforming worldviews: The case of education for peace in Bosnia and Herzegovina. *Journal of Transformative Education*, 3(1), 33-56.
9. Čolakhodžić, E. (2021). *Metodologija i tehnologija naučnoistraživačkog rada*. Nastavnički fakultet Univerziteta “Džemal Bijedić”.
10. Ćudić, S. (2009). Različite religije pod jednim krovom: U susret inkluzivnom vjerskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini. In *Religija i školovanje u otvorenom društvu: Preispitivanje modela religijskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini* (pp. 35-51). Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina.

11. Ćurak, N., & Adilović, E. (2021). Obrazovanje za mir: Mirovna pedagogija u službi medijske i informacijske pismenosti. In E. Vajzović, A. Milojević, & N. Ružić (Eds.), *Regionalni osvrt na razvoj i integraciju medijske i informacijske pismenosti* (pp. 39-46). Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
12. Duckworth, C. (2008). Maria Montessori's contribution to peace education. In M. Bajaj (Ed.), *Encyclopedia of peace education* (pp. 33-37). Information Age Publishing.
13. Education for Peace. (2008). *A country-wide peace education program in Bosnia and Herzegovina*. OSCE.
14. Fajgelj, S. (2007). *Metode istraživanja ponašanja*. Centar za primjenjenu psihologiju.
15. Fountain, S. (1999). *Peace education in UNICEF*. UNICEF.
16. Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. Odras.
17. Fresse, L., & Grau, I. (2019). *Pedagogical vade mecum: History and memory in international youth meetings*. OFAJ / DFJW. <https://www.fgyo.org/sites/default/files/media/history-and-memory-in-international-youth-meetings.pdf>
18. Galtung, J. (2008). Form and content of peace education. In M. Bajaj (Ed.), *Encyclopedia of peace education* (pp. 49-58). Information Age Publishing.
19. Gavrić, S., & Aganović, A. (2011, 24. novembar). Dogma nije cilj. *Školegijum*. Preuzeto 13. 01. 2024. sa <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/54/dogma-nije-cilj>
20. Gell, T. (2023, 8. april). Desk research: What it is and how you can use it. *Drive Research*. Preuzeto 21. 01. 2025. sa <https://www.driveresearch.com/market-research-company-blog/desk-research-what-it-is-and-how-you-can-use-it/>
21. Haavelsrud, M. (2008). Conceptual perspectives in peace education. In M. Bajaj (Ed.), *Encyclopedia of peace education* (pp. 59-66). Information Age Publishing.
22. Hara, K. (2012). Peace education in the 21st century: A comparative study of peace education in Japan, Germany, and Bosnia and Herzegovina. *Journal of International Public Policy Studies*, 17(1), 1-23.
23. Harris, I. M. (1988). *Peace education*. McFarland & Co.
24. Harris, I. M. (1993, 12. april). *Peace education: A modern educational reform* [Izlaganje na konferenciji]. American Educational Research Association.
25. Harris, I. M. (2004). Peace education theory. *Journal of Peace Education*, 1(1), 5-20.

26. Harris, I. M. (2008). History of peace education. In M. Bajaj (Ed.), *Encyclopedia of peace education* (pp. 15-23). Information Age Publishing.
27. Jenkins, T. (2015). Transformative peace pedagogy: Fostering a reflective, critical, and inclusive praxis for peace studies. *In Factis Pax*, 10(1), 1-7.
28. Jenkins, T. (2019). Comprehensive peace education. In M. Peters (Ed.), *Encyclopedia of teacher education* (pp. 1-6). Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-13-1179-6_319-1
29. Jindra, R., & Škugor, A. (2007). Odgoj za mir – prevencija nasilja (Mirotvorni odgoj). *Učiteljski fakultet Osijek*, 251-262.
30. Kasumagić, L., & Clarke-Habibi, S. (2023). *Peace pedagogies in Bosnia and Herzegovina: Theory and practice in formal education*. Springer Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-26246-3>
31. Kepeš, N. (2011). Uticaj sadržaja međureligijskog razumijevanja u nastavi vjeronauke na stavove učenika o drugim religijama. *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću*, 4(4), 213–246. <https://doi.org/10.52535/27441695.2011.4.213-246>
32. Kester, K. (2008). Developing peace education programs: Beyond ethnocentrism and violence. *Peace Prints: South Asian Journal of Peacebuilding*, 1(1), 1-27.
33. Kester, K. (2010). Education for peace: Content, form, and structure: Mobilizing youth for civic engagement. *Peace & Conflict Review*, 4(2), 1-10.
34. Kester, K. (2012). Peace education primer. *Journal of Global Citizenship & Equity Education*, 2(2), 1-12.
35. Knox, S. (2011). Peace education as pedagogy. *Teachers Without Borders: Peace Education Program*. Preuzeto 01. 01. 2024. sa <http://twbonline.pbworks.com/w/page/26513504/Peace%20Education%20as%20Pedagogy>
36. Marić, D., & Jovanović, J. (2022). *A sustainable journey to peace: Peace education in the context of global citizenship education*. SOLIDAR Foundation.
37. McLeod, J. (2014). A peaceful pedagogy: Teaching human rights across the curriculum. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 152(1), 1225–1232. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.09.303>
38. Mužić, V. (1999). *Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja*. EDUCA.

39. Nastavni plan i program za predmet Demokracija i ljudska prava. (n.d.). Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava „CIVITAS“. Preuzeto 11. 01. 2024. sa <https://civitas.ba/wp-content/uploads/NPP-srednja-skola.pdf>
40. Navarro-Castro, L. (2010). Towards a holistic approach to peace education: A Philippine perspective. *ZEP: Zeitschrift für Internationale Bildungsforschung und Entwicklungspädagogik*, 33(4), 13-17. <https://doi.org/10.25656/01:9612>
41. Navarro-Castro, L., & Nario-Galace, J. (2019). *Peace education: A pathway to the culture of peace* (3rd ed.). Center for Peace Education, Miriam College.
42. Odsjek za sigurnosne i mirovne studije. (2021). *I ciklus studija (4+1), NPP 2021/2022*. Preuzeto 13. 01. 2024. sa <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2021/05/ODSJJEK-SIGURNOSNE-I-MIROVNE-STUDIJE-NPP-20212022-I-ciklus-studija-41-1.pdf>
43. OSCE. (2007). *Towards inter-religious understanding in Bosnia and Herzegovina: A status report on the pilot course culture of religions*.
44. Plan i program predmetne nastave Obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. (2012). Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava „CIVITAS“. Preuzeto 11. 01. 2024. sa <https://civitas.ba/wp-content/uploads/NPP-osnovna-skola.pdf>
45. Popov, Z., & Ofstad Mette, A. (2006). Religijsko obrazovanje u Bosni i Hercegovini. U Z. Kuburić & C. Moe (ur.), *Religion and pluralism in education*. CEIR.
46. Reardon, B. A., & Cabezudo, A. (2002). *Learning to abolish war: Teaching toward a culture of peace, Book 1: Rationale for and approaches to peace education*. Hague Appeal for Peace.
47. Sampere, C. M. (2013). *Peace and coexistence education in school settings: A teacher training perspective*. Escola da Cultura de Pau.
48. Sejfića, I., Delić, A., & Cipurković, E. (2013). *Mladi i mirovni rad u BiH*. Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).
49. Setiadi, R., & Ilfiandra. (2019). Peace education pedagogy: A strategy to build peaceful schooling. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 399, 161-166.
50. Swee-Hin, T. (2006). Integrating education for sustainable development & education for international understanding: Conceptual issues and pedagogical principles for teacher

education to address sustainability. *APEID, UNESCO Bangkok Occasional Paper Series, Paper No. 6*. UNESCO.

51. UNESCO. (2008). *UNESCO's work on education for peace and non-violence: Building peace through education*. Preuzeto 02. 01. 2024. sa <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000160787>
52. UNHCR. (2017). *Podrška najugroženijim osobama na osnovu identifikovanih potreba*. Preuzeto 09. 01. 2024. sa <https://www.unhcr.org/see/wp-content/uploads/sites/57/2018/11/Brosura-BOS.pdf>
53. Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet u Sarajevu, Odsjek za pedagogiju. (2008). *Nastavni plan i program, akademska 2008/09. godina*. Preuzeto 13. 01. 2024. sa https://www.ff.unsa.ba/files/trajno/npp/pedagogija/Akademski_2008_09.pdf
54. Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju. (2019). *Studijski program: Pedagogija*. Preuzeto 13. 01. 2024. sa https://www.ff.unsa.ba/files/trajno/npp_2019/NPP-Pedagogija-2019-2020-TK1.pdf
55. Zenzerović Šloser, I. (2009). Stjecanje kompetencija: osnovna metodološka načela i sadržaji koje nas educiraju za mir. U L. Bačić (Ur.), *Zvoni za mir* (str. 33-37). Centar za mirovne studije.
56. Zenzerović Šloser, I. (2011). *Doprinos razumijevanju mirovnog obrazovanja*. Učiti za mir. Centar za mirovne studije.
57. Zvijerac, P. (2016, 24. mart). Sve što je uništeno nikad se neće moći do kraja istražiti: Ratna šteta u BiH viša od 200 milijardi eura. *Faktor*. Preuzeto 09. 01. 2024. sa <https://www.faktor.ba/vijest/sve-sto-je-unisteno-nikad-se-nece-moci-do-kraja-istraziti-ratna-steta-u-bih-visa-od-200-milijardi-eura-186073>
58. Zwierzchowski, J., & Tabeau, E. (2010, 1. februar). *Rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995.: Prebrojavanje žrtava čiji je rezultat manji od realnog putem procjene višestrukih sistema na osnovu popisa stanovništva* [Izlaganje na konferenciji]. The Households in Conflict Network (HiCN) i The German Institute for Economic Research (DIW Berlin).

POPIS SHEMA, GRAFIKONA I TABELA

Shema 1. Mirovna pedagogija, mirovni odgoj, mirovno obrazovanje

Shema 2. Teme indirektnog i direktnog mirovnog obrazovanja

Shema 3. Holistički okvir za mirovno obrazovanje

Shema 4. Pregled tema i sadržaja mirovnog obrazovanja u pojedinim državama, regijama i kontinentima

Shema 5. Prikaz metoda, strategija, pristupa i tehnika mirovnog obrazovanja

Grafikon 1. Teme mirovnog obrazovanja zastupljene u inicijativama

Grafikon 2. Metode i pristupi zastupljeni u inicijativama

Grafikon 3. Mjesto implementacije inicijativa

Grafikon 4. Ciljne skupine mirovnih inicijativa

Tabela 1. Pregled mapiranih inicijativa mirovnog obrazovanja

Tabela 2. Klasifikacija u odnosu na vrste mirovnog obrazovanja

Tabela 3. Uspjesi inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini

Tabela 4. Izazovi implementacije inicijativa mirovnog obrazovanja

PRILOG 1: Tabela za kabinetsko istraživanje

BR.	NAZIV INICIJATIVE	ORGANIZACIJA	IZVOR INFORMACIJA	PERIOD IMPLEMENTACIJE
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				
13.				
14.				
15.				
16.				
17.				
18.				
19.				
20.				

PRILOG 2: Anketni upitnik

Poštovani,

Pred vama se nalazi upitnik kreiran u svrhe istraživanja za izradu završnog magistarskog rada pod nazivom "**Mapiranje i analiza inicijativa mirovnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini u periodu 2012 - 2022. godine**". Rad se fokusira na pedagošku i metodičku analizu inicijativa mirovnog obrazovanja koje su implementirane u proteklih deset godina, u formalnom i neformalnom obrazovanju.

U ovom radu mirovno obrazovanje razumijevamo kao proces promocije, znanja, vještina, stavova i vrijednosti potrebnih za donošenje promjena u ponašanju koje će omogućiti djeci, mladima i odraslima da spriječe sukobe i nasilje, kako direktno tako i strukturalno; za mirno rješavanje sukoba; i stvaranje uslova koji pogoduju miru, bilo na intrapersonalnom, interpersonalnom, međugrupnom, nacionalnom ili međunarodnom nivou.

Vaša organizacija prepoznata je kao jedna od onih koje se bave mirovnim obrazovanjem, te stoga vam šaljemo ovaj upitnik, kako bismo dobili detaljnije informacije o samoj inicijativi koju ste implementirali ili još uvijek implementirate.

Za popunjavanje upitnika bit će vam potrebno 10 minuta.

Hvala na saradnji!

Pitanja

1. Da li ste u periodu 2012. - 2022. godine implementirali neku od inicijativa mirovnog obrazovanja?
 - a) Da
 - b) Ne

2. Navedite ime vaše organizacije te naziv(e) inicijative(a) i ukratko ih opišite.

3. Navedite vremensko trajanje inicijative (ukoliko ste u mogućnosti navedite tačan vremenski period implementacije).
4. Mjesto implementacije vaše inicijative:
 - a) Formalno obrazovanje
 - b) Neformalno obrazovanje
 - c) Formalno i neformalno obrazovanje
5. Ciljna skupina vaše inicijative (molimo vas da precizno navedete kome je inicijativa bila namijenjena)
 - a) Mladi od 18-30 godina
 - b) Osnovnoškolci
 - c) Srednjoškolci
 - d) Studenti
 - e) Odrasli
 - f) Žene
 - g) Učitelji i nastavnici
 - h) Prostor za dodavanje
6. Na koje ste se teme konkretno fokusirali u vašim inicijativama?
 - a) Nenasilna komunikacija
 - b) Rad na stereotipima i predrasudama
 - c) Propitivanje etničkih, religijskih, rodni i drugih identiteta
 - d) Razumijevanje sukoba i nenasilna transformacija sukoba
 - e) Razumijevanje nasilja i nenasilno djelovanje
 - f) Suočavanje s prošlošću
 - g) Osvještavanje za zaštitu ljudskih prava
 - h) Interkulturalni dijalog i razumijevanje
 - i) Međureligijski dijalog
 - j) Zaštita okoliša i održivi razvoj
 - k) Prostor za dodavanje

7. Koje pristupe i metode rada ste koristili pri implementaciji inicijativa u radu s učesnicima?
- a) Metoda dijaloga
 - b) Metoda diskusije
 - c) Studije slučaja
 - d) Simulacije
 - e) Igre uloga
 - f) Storytelling
 - g) Problemsko učenje
 - h) Kooperativno učenje
 - i) Iskustveno učenje
 - j) Egzemplarno učenje
 - k) Edukativne posjete i izleti
 - l) Prostor za dodavanje
8. Šta biste izdvojili kao najveće uspjehe prilikom implementiranja inicijativa mirovnog obrazovanja?
9. Šta biste izdvojili kao najveće izazove prilikom implementiranja inicijativa mirovnog obrazovanja?

PRILOG 3: Matrica vrsta mirovnog obrazovanja

VRSTE MIROVNOG OBRAZOVANJA	ORGANIZACIJE KOJE PROVODE INICIJATIVE																							
	C N A	C I M	C M O	P C R C	Y I H R	M R D	F M A	N D I	E H B	U S S	C R S	Z f D	Y F P	G P	C O I S S	P E H	H L J P O	P R O N I	M M	R Y C O	O R C	Y U P	P R O G	
Međunarodno obrazovanje (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)																								
Razvojno obrazovanje (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)																								
Obrazovanje o životnoj sredini (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)																								
Obrazovanje o ljudskim pravima (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)																								
Obrazovanje za rješavanje sukoba (Harris, Navarro-Castro & Nario-Galace)																								
Obrazovanje o razoružanju (Navarro-Castro & Nario-Galace)																								
Globalno obrazovanje (Navarro-																								

PRILOG 4: Spisak članaka i dokumenata konsultiranih pri mapiranju inicijativa mirovnog obrazovanja

1. Clarke Habibi, S. (2019). *A Mapping of Educational Initiatives for Intercultural Dialogue, Peacebuilding and Reconciliation among Young People in the Western Balkans* 6. UNICEF Albania and the Regional Youth Cooperation Office (RYCO).
2. Galešić, A. et al. (2015). *Obrazovni paket „Obrazovanje za mir“*. Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj. Bijeljina
3. Hara, K. (2012). Peace Education in the 21st Century: A Comparative Study of Peace Education in Japan, Germany and Bosnia-i-Herzegovina. *国際公共政策研究*, 17 (1), 1-23.
4. Helsinški komitet Norveške (2015). *Preporuke o ulozi univerziteta u izgradnji mira na Zapadnom Balkanu*.
5. Karuna Center for Peacebuilding (2020). *Priručnik: Društvena transformacija i pomirenje u Bosni i Hercegovini*.
6. *Mir zaslužuje da postane predmet u školama širom BiH*. (2022, 25. oktobar). radiosarajevo.ba. <https://radiosarajevo.ba/vijesti/lokalne-teme/mir-zasluzuje-da-postane-predmet-u-skolama-sirom-bih/472984>
7. Admin. (2023, 23. februar). *Zdravko Kujundžija, predsjednik Centra za mirovno obrazovanje: Za djecu se vrijedi žrtvovati*. Snaga Lokalnog. <https://snagalokalnog.ba/zdravko-kujundzija-predsjednik-centra-za-mirovno-obrazovanje-za-djecu-se-vrijedi-zrtvovati/>
8. Gajić, D. (2022, 25. oktobar). *Podijeljeni obrazovni sistem u BiH: Kako djeca uče o istoriji?* - N1. N1. <https://n1info.ba/obrazovanje/podijeljeni-obrazovni-sistem-u-bih-kako-djeca-uce-o-istoriji/>
9. J.K. (2023, 7. juni). *U Srednjoj školi "Vitez" održana završna aktivnost u sklopu projekta Mirovno obrazovanje*. Viteški.ba. <https://viteski.ba/drustvo/znanost-i-obrazovanje/u-srednjoj-skoli-vitez-odrzana-zavrsna-aktivnost-u-sklopu-projekta-mirovno-obrazovanje/>
10. Radovic, V. (2020, 9. decembar). *Mirovno obrazovanje u Trećoj gimnaziji | Treća gimnazija Sarajevo*. Treća gimnazija Sarajevo. <https://treca-gimnazija.edu.ba/mala-skola-za-izgradnju-mira-u-trecoj-gimnaziji/>
11. *Mirovno obrazovanje – Srednja škola za tekstil, kožu i dizajn Sarajevo*. (2022, 30. maj). <http://msts.edu.ba/2022/05/30/mirovno-obrazovanje/>
12. *U više od 50 škola u BiH program "Obrazovanje za mir."* (2020, 29. septembar). vijesti.ba. <https://www.vijesti.ba/clanak/508248/u-vise-od-50-skola-u-bih-program-obrazovanje-za-mir>
13. Zoka. (2021, 11. maj). *SŠ dr. fra Slavka Barbarića: Završen projekt „Mirovno obrazovanje“*. Općina Čitluk. <https://citluk.ba/ss-dr-fra-slavka-barbarica-završen-projekt-mirovno-obrazovanje/>

14. Vojić, F. (2020, 10. oktobar). *Obrazovni sistem u BiH mlade čini zagovaračima podjela*. Al Jazeera Balkans. <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/10/10/obrazovni-sistem-u-bih-mlade-cini-zagovaracima-podjela>
15. Kurt, S. (2021, 25. februar). *Učenici sarajevskih škola obišli vjerske objekte u okviru programa Mirovno obrazovanje: Imamo mlade koji su spremni da grade mir i suživot*. Interview.ba. <https://interview.ba/2021/02/25/ucenici-sarajevskih-skola-obisli-vjerske-objekte-u-okviru-programa-mirovno-obrazovanje-imamo-mlade-koji-su-spremni-da-grade-mir-i-suzivot/>
16. Milojević, M. (2015, 9. mart). *Obrazovanjem za mir*. Radio Slobodna Evropa. <https://www.slobodnaevropa.org/a/plp-obrazovanjem-za-mir/26889378.html>
17. Aktuelni projekti. (2017, 23. mart). <http://helcommrs.org/index.php/2017-03-23-11-22-59/aktuelni-projekti/45-gradanska-misija-obrazovanja-njemacka-ambasada-u-bih>
18. Admin. (2015, 9. mart). *Obrazovanjem za mir*. Informativno turistički portal Bosne i Hercegovine. <http://bih-x.info/obrazovanjem-za-mir/>
19. Ribić, M. (2022, 14. mart). *Okrugli stol "Velika škola mira"* Udruženje Mreža Za Izgradnju Mira. <https://www.mreza-mira.net/vijesti/aktivnosti-mreze/okrugli-stol-velika-skola-mira/>
20. *Mirovna sekcija OŠ "Bila"*. (2020, 8. oktobar). Osnovna škola "Bila." <https://osbila.ba/mirovna-sekcija-os-bila/>
21. M.A. (2021, 7. decembar). *OŠ „Dubravica” postala dijelom projekta „Velika škola mira”*. Viteški.ba. <https://viteski.ba/ostalo/znanost-i-tehnologija/os-dubravica-postala-dijelom-projekta-velika-skola-mira/>
22. *Mirovno obrazovanje u JU Tehnička škola*. (2023, 20. juni). JU Tehnička škola Zenica. <https://tscze.ba/mirovno-obrazovanje-u-ju-tehnicka-skola/>
23. Anita. (2023, 20. april). *Projekt PRO-Budućnost „Mirovno obrazovanje” - Srednja strukovna škola Tomislavgrad*. Srednja Strukovna Škola Tomislavgrad. <https://strukovnatg.ba/2023/04/20/projekt-pro-buducnost-mirovno-obrazovanje-2/>
24. Pro-Buducnost. (2020, 24. septembar). *U više od 50 škola širom BiH počinje program „Obrazovanje za mir”*. PRO-Budućnost. <https://www.probuducnost.ba/novo/u-vise-od-50-skola-sirom-bih-pocinje-program-obrazovanje-za-mir>
25. *Mirovno obrazovanje - NDC Mostar*. (2021, 20. septembar). NDC Mostar. <https://ndcmostar.org/bs/mirovno-obrazovanje/>
26. *Promocija mirovnog obrazovanja*. (2023, 01. juni). Federalna.ba. <https://www.federalna.ba/promocija-mirovnog-obrazovanja-fbqym>